

Rodni stereotipi u hrvatskim usmenim bajkama

Stojčić, Janja

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:823561>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja - Odsjek za predškolski odgoj
DIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ RANI I PREDŠKOLSKI ODGOJ

Janja Stojčić

**RODNI STEREOTIPI U HRVATSKIM USMENIM
BAJKAMA**

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja - Odsjek za predškolski odgoj
DIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ RANI I PREDŠKOLSKI ODGOJ

RODNI STEREOTIPI U HRVATSKIM USMENIM BAJKAMA

Diplomski rad

Student/ica:
Janja Stojčić

Mentor/ica:
izv. prof. .dr.sc. Katarina Ivon

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Janja Stojčić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Rodni stereotipi u hrvatskim usmenim bajkama** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 1. lipnja 2020.

SAŽETAK

Iako se dječja svakodnevica velikom dijelom izmijenila u odnosu na ranije, još uvijek nailazimo na veliki broj rodni stereotipa. Usmena knjiženost, posebice usmena (narodna) bajka kao relativno stabilna pripovjedna struktura, pruža zanimljiv izvor stereotipnih karakterizacija. Jozo Vrkić u knjizi Hrvatske bajke (1997.) sabrao stotinu narodnih bajki namijenjenih svim uzrastima u kojima se odražavalo stanje tadašnjeg društva. Uz prepoznatljivu crno-bijelu karakterizaciju, značajna je i stereotipna podjela muških i ženskih likova. Žena je najčešće prikazivana kao krhka, nemoćna i samo lijepa te vezana uz prostor doma, dok su muškarci dosjetljivi, hrabri, naočiti te nositelji akcije i dinamizma u samoj strukturi. Ovim će se radom preispitati neki od rodni stereotipa u hrvatskim usmenim bajkama, posebice će se pozornost usmjeriti ženskim likovima i njihovim ulogama: maćeha, kraljevna, kraljević, ljepota, vještica i drugi. Detaljnije će se analizirati nekoliko odabranih bajki s obzirom na funkciju ženskih likova te na funkcije djelovanja likova u narativnoj strukturi.

Ključne riječi: rodni stereotipi, analiza, narodna bajka.

SUMMARY

GENDER STEREOTYPES IN CROATIAN FOLK TALES

Although children's literature has largely changed compared to before, we still encounter a large number of gender stereotypes. Oral literature, especially folk tales as relatively stable narrative structure, provides an interesting source of stereotypical characterizations. Jozo Vrkić in the book Hrvatske bajke (1997.) collected a hundred folk tales intended for all ages, which reflected the then state of society. In addition to the recognizable black-white characterization, the stereotypical division of male and female characters is also significant. Women are most often portrayed as fragile, helpless and just beautiful and tied to the space of the home, while men are witty, brave, handsome and bearers of action and dynamism in the structure itself. This work will re-examine some of the gender stereotypes in Croatian oral fairytales, paying special attention to female characters and their roles: stepmother, queen, prince, beauty, witch and others. Several selected fairy tales will be analyzed in more detail with regard to the function of female characters and the function of the characters in the narrative structure.

Keywords: gender stereotypes, analysis, folk tale.

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Što je bajka?	8
3. Bajka i dijete	19
4. Rodni stereotipi u bajkama	22
5. Analiza rodni stereotipa u narodnim bajkama Joze Vrkića	28
5.1 Pepeljuha Zavaljuha.....	32
5.2 Kažnjena kraljevna.....	34
5.3 Mudra žena.....	36
5.4 Babina Bilka.....	37
5.5 Žabica divojka.....	38
5.6 Kraljeva kći vještica.....	39
5.7 Dijete sa devet čiraka	40
5.8 Djevojka u lubenici	41
5.9 Kraljić i vila	42
5.10 Medvjedova zaručnica	43
6. Zaključak.....	45
7. Literatura:.....	47

1.UVOD

„Svaka je bajka čarobno ogledalo koje odražava neke izraze našeg nutarnjeg svijeta i korake nužne za razvoj od nezrelosti do zrelosti. Za one koji urone u ono što bajka ima priopćiti, ona postaje duboko mirno jezero koje isprva kao da odražava samo našu vlastitu sliku, ali ubrzo iza nje otkrivamo nemire svoje duše njenu dubinu i putove postignuća mira u sebi i pomirbe sa svijetom, što nam je nagrada za naše napore“ navodi Bruno Bettelheim u svojoj knjizi „Smisao i značenje bajki“ (Bettelheim 2004:265). Iako većina bajki govori o pozitivnim vrijednostima o kojima možemo razgovarati s djecom, a konačna pouka jest da dobro pobjeđuje zlo, one često promiču razne stereotipe i pouke koje u današnje vrijeme nisu progresivne. To pogotovo vidimo kada je riječ o fizičkom izgledu. Pozitivni likovi su uglavnom savršeno građeni, besprijeckorno odjeveni i sređeni, dok negativni likovi nerijetko imaju mane u obliku invaliditeta, ekonomskog statusa i stare odjeće. Negativni su likovi često žene koje nisu lijepe, niti poslušne, ni ljubazne, a predstavljaju ih zle maćeha, polusestre, histerične i ohole s ciljem da napakoste drugima. Njihova su zanimanja servilna gdje se uvijek brinu za kućanstvo ili nekome pomažu. Također prevladava stereotip da prava ljubav umiljate i poslušne žene može promijeniti zločestog nasilnog i okrutnog muškarca. Junakinje bajki pasivno puštaju da ih vodi struja života. Bespogovorno se pokoravaju, a tjelesni izgled (mršava, lijepa, slaba) njihova je najvažnija karakteristika. One su prijenos kulturalnih ideja koje zapravo zagovaraju tradicionalne rodne uloge. Svakodnevnica djeteta se uvelike promijenila u odnosu na doba nastanka bajki, ali nažalost rodni stereotipi su još uvijek sveprisutni i modernizacijom svijeta ih još više uočavamo. Osim novonastalih dječjih televizijskih kanala čiji se broj stalno povećava i interneta knjiga/priča je ta koja mijenja pogled djeteta na rodne stereotipe. Usprkos povećanju broja rodno nepristranih književnih tekstova još uvijek čitamo starije knjige u kojima muškarci vode glavnu riječ i imaju glavnu ulogu, te predvode uzbudljive akcije, dok su žene opisane kao submisivne, ovisne o tim junacima i pasivno čekaju spas (Tapper i Cassidy, prema Berk 2015). Rodni stereotipi su prema Berku (2015) duboko ukorijenjeni u obrasce mišljenja. Usmena knjiženost, posebice usmena (narodna) bajka, pruža zanimljiv izvor stereotipnih karakterizacija. Većinom su likovi jednodimenzionalni te crno-bijelo okarakterizirani, ženski likovi su vezani uz prostor doma/kuće pasivni su i podređeni muškarcima, s druge su strane muški likovi aktivni i vezani za prostor izvan kuće/doma čime im se imputira aktivnija društvena uloga. Vrlo su često ženski likovi obilježeni svojom ljepotom što većinom korespondira s njihovim karakterom, mada ima i odstupanja (Pintarić, 1999: 14), a što je

zanimljivo žene su prikazane vrlo često i kao razlog određene nesreće i nositeljicama zla. Učestalost ovakvih karakterizacija u usmenim bajkama (Dubravka i Stjepko Težak, 1997: 38) objašnjavaju položajem žena u patrijarhalnom društvu, što se svakako odrazilo i na narodnu bajku. U radu će se na korpusu hrvatskih bajki obrađenih u knjizi Joze Vrkića „Hrvatske bajke“ (1997) analizirati pojavnost i učestalost rodni stereotipa te njihova narativna realizacija.

2. ŠTO JE BAJKA?

Na internetskim stranicama Leksikografskog zavoda Miroslava Krleža bajka je definirana kao „kraća usmena ili pisana, pučka ili umjetnička, pripovjedna (poglavito prozna) vrsta čvrsto strukturirane radnje, prepoznatljiva skupa likova i skromno raščlanjena prostora događanja“.

Većina autora se slaže s činjenicom da je bajka sporna književna vrsta. Prema Dubravki i Stjepku Težaku (1997:7) sporna je u nazivu i oblikovanju mlade ličnosti. Oni se priklanjaju govornoj praksi te se slažu da je razgraničenje od basni i anegdote davajući bajci odliku čudesnoga kao osnovnog razlikovnog kriterija. Dakle prema Težak i Težak(1997) „bajka je svaka priča, narodna ili umjetnička, u kojoj je slika svijeta izgrađena iracionalnim, nadnaravnim elementima, priča u kojoj je sve moguće“. Svaka priča je projekcija neke od ljudskih želja: pobjeda nad zlom, istina, pravda te u narodnoj bajci jedna od najvažnijih značajki, također je i bijeg od siromaštva jedan od učestalih motiva bajke.

„Riječ bajka dolazi od glagola bajati – vraćati, čarati; prema glagolu gatati postoji i zastarjeli naziv gatka“ (Pintarić, 1999: 11).

„Bajka je jedan od najstarijih oblika usmenog narodnog stvaralaštva i polazi od mitološkog poimanja svijeta. U njoj se susreću fantastični likovi, prizori i događaji, ona je slikovito, u ruho razigrane mašte odjeveno prikazivanje svijeta“ (Crnković, 1984: 21).

Ana Pintarić u svojoj knjizi „Umjetničke bajke – teorija, pregled i interpretacija“ definira bajku: „Bajka je jednostavna prozna vrsta prepoznatljiva po čudesnim pretvaranjima, jedinstvenom zbiljskom i nadnaravnom svijetu, ponavljanju radnje, prepoznatljivim likovima, sukobu dobra i zla, nagradi i kazni, postavljanju uvjeta i kušnji, odgađanju nagrade te čarobnim predmetima“ (2008:7).

Matičević kaže da se starost bajke ne mjeri godinama ni stoljećima, od kad je čovjeka postoji i bajka, ona je usmeno književna tvorevina zapisana i tako očuvana do današnjih dana (Matičević, 1997: 7).

U Pogovoru Bajki i priča Hansa Christiana Andersena (Vučić, 2006: 210) pojašnjava se što je bajka, zašto je volimo čitati, zašto odrasli i djeca vole bajke i trebaju li djeca čitati bajke. Kaže

da u svijetu bajki mnoga realna očekivanja nisu ispunjena tako govore i životinje i potoci, vještice čine ružne stvari, a mali ljudi mogu učiniti nezamislive i nerealne radnje. Likovi u bajkama nerealne događaje smatraju potpuno normalnima i mogućima. Većina bajki vodi junake kroz kušnje kako bi završile sretnim završetkom. Likovi u bajkama nisu tjelesno određeni, ne možemo iz bajke znati kako su koja princeza, kraljević ili vještica izgledali, čak im ne znamo ni ime oni su jednostavno ili kraljevići ili vještice, ali su njihove unutarnje osobine stavljene u prvi plan. Bajke se također događaju u neodređenom vremenu u mjestu (Bilo jednom u jednom kraljevstvu...).

Trebaju li onda djeca takvu neodređenu priču. Djeca trebaju takvu priču kako bi bili sigurni da bez obzira na vještice i čudovišta će na kraju za njih sve biti dobro. Odrasli se čitanjem vraćaju u djetinjstvo i uživaju u ponovnom čitanju priča, bez obzira što shvate da bajke nisu riznice viših i moralnih pouka te da znaju biti i pomalo zastrašujuće.

Usmena, narodna književnost, je književno narodno blago stvarano i čuvano stoljećima prenoseći s koljena na koljeno dok ga nisu zapisali skupljači narodnog blaga.

Ne zna se od kad datiraju bajke, ali sigurno možemo reći da su se tisućljećima prenosile pripovijedanjem a tek u viktorijsko doba bajke postaju dječje štivo. U to vrijeme kada djeca postaju glavni slušatelji bajke, iz njih su se polagano izbacivali opisi pretjeranog nasilja ili seksualnih činova, a ubacivali su se moralni opisi kako bi poslužili u lakšem odgoju djece.

„Bajka je sugestivna; njezine poruke mogu u sebi sadržavati rješenja, ali ih nikad ne izriče izravno“ (Bettelheim 2004:47). Bajka je prepuna simbola. Niti jednu bajku ne bismo trebali shvaćati bukvalno onako kako je napisana, u čemu se složila većina stručnjaka, a Bettelheim dodao „kako djetetu stvarni događaji postaju važni preko simboličkog značenja koje im ono pridodaje ili ga u njima nalazi“ (Bettelheim, 2000:60). „U bajku ulaze elementi običnog života, motivi magijskoga i mitološkog podrijetla, relikti rituala i običaja, seksualni motivi i simboli, ali svi se oslobađaju prvotnoga konkretnog značenja. Nekoć realni sadržaji postali su elementima forme“ (Bošković-Sttuli, 2012:285). Jedan od najčešćih simbola u bajkama je broj tri. Brojevi označavaju osobe i međuljudske veze i povezanosti. Broj jedan označava pojedinca u odnosu na svijet, broj dva označava par kao u ljubavnom odnosu/ braku, dok broj tri označava djetetovo ponašanje prema roditeljima. Također „broj tri može označavati odnose u obitelji te traganjem za onim što jesmo biološki i tko smo u odnosu prema najvažnijim osobama u našem životu“ (Bettelheim, 2000:191). Kada govorimo o sastavu bajke, posebno mjesto među simbolima ima neodređeni početak. Autor Bettelheim navodi da ta neodređenost „simbolički kazuje kako napuštamo zbiljski svijet obične stvarnosti“ (2000:61). Tu neodređenost (Von Franz, 2007: 57) tumači kao „nešto što pripada području kolektivnog nesvjesnog“. Nadalje,

različiti simbolički elementi postoje u svim radnjama, zbivanjima i likovima, a simboliziraju tipična psihološka proživljavanja čovjeka. Pokretači radnje su likovi ili situacije koji su unaprijed određeni. Dolazi do narušavanja skalada koji na kraju ipak biva uspostavljen. Ako usporedimo sa ljudskom psihologijom to bi mogao biti bilo koji događaj ili zadatak koji nas izbacuje iz ravnoteže i remeti svakodnevicu. Glavni junak mora izvršiti zadatak kako bi kraj priče bio sretan, Starčević – Vukajlović (2018). Čest motiv bajki je šuma, uglavnom mračna i strašna. Junaci se u njoj često izgube i kroz nju vodi put pun neizvjesnosti koji nas vodi u nepoznato. Šuma „predstavlja labirint psihe neprohodan i opasan kad se izgubimo u slabosti vlastitih misli i osjećaja, a istovremeno jedino mjesto gdje možemo pronaći put za izlazak iz labirinta do jasnoće i istine“, tvrdi Starčević – Vukajlović (2018). Jedna od obveznih stavki u bajkama je sretan završetak. „Sretan završetak simbolizira integraciju osobnosti i uspostavljanje trajnoga zadovoljstva često prikazan brakom ili postajanjem kraljevnom/kraljem što je stanje istinske nezavisnosti“ (Bettelheim, 2000:130).

Osim navedenih simbola Von Franz tvrdi da možemo uočiti i zajedničke elemente u svim bajkama a to su:

1. Najčešće počinju s „nekad davno ...“
2. Radnja je smještena u davnu prošlost (vrijeme nije naznačeno)
3. Uključuje fantastiku i događanja koji se u stvarnosti ne mogu dogoditi
4. Dobri, loši i zli likovi su jasno definirani
5. Neki oblik vladavine kralja, kraljice ili prinčeva i princeza
6. Čarolija u kojoj su divovi, vilenjaci, vještice, i druga fantastična bića
7. Jasno definirani zadatak ili problem kojeg treba riješiti
8. Tri događaja prije rješenja problema
9. Skoro sve imaju sretan kraj
10. Moralna lekcija ili pouka su neizbježni
11. Junak je nagrađen a lažni lik biva kažnjen (von Franz, 2007: 16–18)

Ista nam autorica govori i o drugim zajedničkim elementima iz bajke a to su „sjena, animus i anima“. Sjena simbolizira našu drugu „mračnu“ stranu neodjeljivu od nas. Ovaj se model osobe u bajkama pojavljuje u personificiranim oblicima kao „dio pojedinca, neka vrsta odcjepljenja njegova bića koje je s njome povezano kao sjena“ (von Franz, 2007:140). Ona pripada ličnom ili grupnom nesvjesnom to jest ona je „aspekt arhetipa kojeg je kolektivna svijest odbacila“. Sjena se najčešće pojavljuje u „muškom obliku“ jer „stvarne žene nisu osobito oštro odvojene od svojih sjena“ kao što to možemo primjetiti kod muškaraca. „Ženska se sjena javlja uglavnom pod utjecajem animusa jer su priroda i poriv jače isprepleteni nego u muškarca“ (Von Franz,

2007:144). „Slika duše“ u tijelu muškarca zove se anima dok se kod žene zove animus. „Kao arhetipska figura slike duše predstavlja onaj komplementarno-spolni dio psihe. Ona je slika o drugome spolu koji nosimo u sebi kao jedinstvene individue, ali i kao vrsta“ objašnjava von Franz (1987:170). „Anima je oličenje svih ženskih psiholoških težnji u muškoj psihi kao što su neodređeni osjećaji i raspoloženja, proročke slutnje, sklonost za iracionalno, osjećaj za prirodu, sposobnost za osobnu ljubav i njegov odnos prema nesvjesnom“, govori von Franz (1987:177). „Simbol anime često se nalazi u bajkama o začaranoj kraljevni, gdje je njezina fizička zatočenost simbol muškarčeve zatočenosti potiskivanja anime što rezultira životnom stagnacijom“ (von Franz, 2007:175). Kao što je za muškarca štetno njezino potiskivanje, isto je tako opasno pokoravanje animi. Nasuprot tome, „animus je muško oličenje nesvjesnog u ženi“ (von Franz 2007:180). „Animus ili anima najčešće se kao glavni likovi nalaze u pričama koje opisuju obrasce ljudskih odnosa: procese koji se odvijaju između muškarca i žene ili temeljne činjenice psihe izvan muško-ženskih razlika, posebno u pričama o uzajamnom izbavljenju“. (von Franz, 2007:237).

„Bajke su najčešći i najjednostavniji izrazi psihičkih procesa kolektivnog nesvjesnog. One predstavljaju arhetipove u njihovu ogoljenu, sažetom i najjednostavnijem obliku. U tako čistoj formi pomažu razumijevanju kolektivne psihe. Upravo uz njihovu pomoć moguće je prodirati kroz sloj kulturološke građe do osnovnih obrazaca ljudske psihe. Ne postoji razlika u vrijednosti pojedinih bajki jer u arhetipskom svijetu ne postoji gradacija vrijednosti“(von Franz, 2007:11-13).

U kontekstu arhetipske individualizacije, kako navodi Manuela Zlatar „dvojna strana psihološke strukture žene može biti predočena i raznim životinjama“(Zlatar, 2007:69). Nadalje nam ista autorica govori kako se u hrvatskoj usmenoj književnosti animus pojavljuje u motivu Vučice koja je kao primjer narativnog izraza sudbonosnog porobljavanja koje je stalna tema bajki o ženskim likovima kao priča s porukom o nalaženju puta k divljem sebstvu. „Vučica je u hrvatskim etnografskim istraživanjima proučena kao izraz apotropejke i profilaktične magije, gdje im se pridaje mistična moć fantastičnog, nadnaravnog bića bajke“ kaže Zlatar (2007:69) Bajke „shvaćene kao skupno iskustvo društva, toliko su raznolikog bogatstva i dubine, da je vrlo upitno što se i u kolikoj mjeri iz tog narativa može estrahirati i najtemeljitijim znanstvenim istraživanjem. Ne smijemo zaboraviti da se bajke odvijaju i na svjesnoj i nesvjesnoj razini i da je upravo ta dvojakost ono što taj narativ čini tako privlačnim za proučavanje“ (Zlatar, 2007:119).

Veliku ulogu za analizu bajki ima knjiga Vladimira Proppa „Morfologija bajke“. Koju je objavio 1928. godine na ruskome jeziku ali u to vrijeme nije bila zapažena. Osnovna misao

Vladimira Proppa je bila ta sve bajke imaju identičnu kompozicijsku strukturu, isti slijed događaja, kao i to da svaka bajka ima funkcije koje se ne mijenjaju i sedam neizostavnih likova: neprijatelj, darivatelj, pomagač, kraljevna/princeza, pošiljatelj na putu, glavni a i lažni junak. Te glavne funkcije obavljaju različiti likovi i dešavaju se različita konkretna zbivanja; a to su transformacije, koje određuju tip bajke. Proppova definicija bajke je zasnovana na kompoziciji, a ne na čudesnom motivu, i polazi od funkcije nositelja radnje. „Morfološki se bajkom može nazvati svaki razvoj od štetočinstva ili nedostajanja kroz posredničke funkcije sve do svadbe ili drugih funkcija koje služe kao rasplet“ (Bošković-Stulli, 2012:282).

Morfologija je opis priče prema njezinim dijelovima i odnosima dijelova prema cjelini. Propp je uvidio kako se u bajci često mijenja lik, ali ne i funkcija koju taj lik obavlja. To nam daje mogućnost da bajku proučimo po funkcijama koju likovi obavljaju. Tada nam pitanja tko čini i kako čini postaju manje važna u odnosu na bitnije pitanje – što čine likovi u bajkama? (Propp, 1982: 27). Navedena opažanja Propp sažima u nekoliko teza vrlo važnih za njega i to:

1. Funkcije likova su nepromijenjeni elementi bajke i čine glavne dijelove bajke
2. Broj funkcija je ograničen
3. Redoslijed funkcija je nepromjenjiv
4. Sve bajke imaju istu strukturu, a kombinacije funkcija su podtipovi (Propp 1982:70).

Ne tako davno njegovalo se shvaćanje da pripovijetke postoje u nedodirnutom isključivo usmenom kontinuitetu te se negirao književni utjecaj u usmenom kazivanju, kao i usmeni izričaj u književnim tekstovima. U današnje je vrijeme takvo shvaćanje napušteno pa se promatraju međusobni utjecaji pisanja na usmenost i obratno. Prema navodima Maje Bošković-Stulli u našoj se kulturi, što uključuje i usmene priče, „rubno dodiruju i prepleću srednjoeuropske, mediteranske, panonske i balkanske tradicije i to je ono što je izgradilo njihov profil i dalo im stanovitu osebnost“. Zbog toga je kriterij koji određuje što je to naša (hrvatska) narodna priča jednostavan. To jest, ako je neku priču pripovjedaao hrvatski pripovjedač na našem (hrvatsom) jeziku, a slušao ju u svom vlastitom okruženju, onda je to bez sumnje hrvatska priča, smatra Bošković-Stulli.

U svom proučavanju folklorne bajke došao je do otkrića njene strukture. U tom djelu Propp nije težio da istraži morfologiju, ali je pronašao povijesno objašnjenje jednoobraznosti bajke. Utvrdio je da su ponovljivi elementi bajke funkcija likova (Propp, 2012: 35-75) te je naveo sljedeće funkcije koje se mogu i ne moraju realizirati:

1. udaljavanje - jedan član obitelji odlazi od kuće
2. zabrana – glavnom liku se izriče zabrana
3. kršenje zabrane

4. protivnikovo izviđanja (raspitivanje)- protivnik se pokušava obavijestiti
5. odavanje protivniku podataka o junaku – protivnik pokušava prevariti žrtvu
6. suučesništvo - žrtva dozvoljava da ju prevare i time pomaže protivniku
7. nanošenje štete – protivnik jednom od članova obitelji nanosi štetu ili mu škodi
8. nedostatak – jednom od članova obitelji nešto nedostaje, on bi želio da ima
9. posredovanje – nesreća ili nedostatak se priopćavaju; junaka mole ili mu naređuju ili ga puštaju
10. početak suprotstavljanja – tražitelj pristaje ili odlučuje da se suprotstavi
11. odlazak – junak napušta kuću
12. prva funkcija darivaočeva – junak se provjerava, ispituje, napada i time priprema da dobije čarobno sredstvo
13. junakova reakcija – na postupke mogućeg darivatelja
14. dobivanje čarobnog sredstva
15. premještanje iz jednog carstva u drugo – junak se prenosi, doprema ili dovodi do mjesta za potragu
16. borba – junak i njegov protivnik stupaju u neposrednu borbu
17. obilježavanje junaka
18. pobjeda nad junakom
19. likvidacija nedostatka – otklanja se početna nevolja ili nedostatak
20. junakov povratak
21. junaka progone
22. junak se spašava od progona
23. dolazak incognito – neprepoznavanje junaka kod kuće ili u drugoj zemlji
24. pretenzije lažnog junaka – stavlja neosnovane zahtjeve
25. junak dobiva zadatak
26. rješenje zadatka
27. prepoznavanje lažnog junaka
28. raskrinkavanje lažnog junaka
29. preobražavanje – junak dobiva novi izgled
30. kažnjavanje - neprijatelj biva kažnjen
31. svadba – junak se ženi i stupa na kraljevsko prijestolje

Nisu sve funkcije uvijek prisutne, ali je njihov broj ograničen, ali je redoslijed konstantan. Funkcije opisuje kao djelovanje lika, a definira je iz aspekta likove važnosti za daljnji tijek radnje. Funkcije su nepromjenjivi elementi u priči/bajci, i ne ovisne o tome kako od koga se

ispunjavaju. Vladimir Propp dijeli likove prema mjestu djelovanja i funkcijama koje obavljaju. Sedam je likova prema Proppu, a svi se oni nalaze i u hrvatskim usmenim bajkama. Funkcije bajke prema Proppu istražuju i autorice Katarina Ivon i Sanja Vrcić-Mataija u radu „Metafora putovanja u Pričama iz davnine“ (2016) gdje analiziraju funkciju putovanja u narativnoj strukturi bajke, kao i ulogu samoga junaka bajke. One su došle do zaključka da je putovanje i sama bajkovita struktura u snažnoj povezanosti. To su potkrijepile Proppovom morfologijom bajke, pritom ističući da je ta funkcija preduvjet zapleta, a ujedno omogućuje i daljnji razvoj strukture. Odlazak određuje daljnji sadržaj te po uzoru na Proppa pronalaze dvije vrste putnika „putnika tražioca i putnika žrtvu“. Autorice su uočile kako je niz razloga koji potiču junake na putovanje, često karakteriziran kao nedostatak (materijalni ili duhovni), znatiželja, krajnja nužda ili vlastito uvjerenje tjera junake na odlazak od kuće te ih ti isti motivi karakteriziraju kao tražitelje ili žrtve. Kako se tijekom bajke mijenja, može se mijenjati i „vrsta“ junaka, pa on može obavljati nekoliko različitih funkcija u samoj strukturi bajke.

Konstantan je i broj uloga po kojima se likovi bajke raspoređuju. Sedam je likova i svaki od likova ima jednu ili više funkcija, a to su: protivnik, darivatelj, pomagač, careva/kraljeva kćer i njezin otac, pošiljatelj, junak, lažni junak.

Lik junaka

Ovaj lik je neizostavni dio svake bajke. On je glavna uloga i s njim bajka počinje. Njegova je zadaća otići u potragu, reagira na darivatelja i na kraju se najčešće ženi (Propp, 2012: 94). Od stotinu obrađenih bajki u knjizi Joze Vrkića u dvadeset dvije bajke glavni junak je žena koja spašava najčešće nekoga iz obitelji. Na primjer u bajci „Devet braće vukova“ (Vrkić, 1997: 377) sestra prolazi razne prepreke kako bi spasila svoju braću zle kletve koju je na njih nesmotreno bacila vlastita mati. I mlada, lijepa djevojka koja obeća da će postati žena začaranom kraljeviću u bajci „Zmija mladoženja“ je glavni lik jer ona spasi kraljevića otkrivajući njegovu tajnu majci. U bajci „Pepeljuha zavaljuha“ (Vrkić, 1997:298), junakinja je kraljevna koja bježi od incestuoznog oca te se spašava u drugom kraljevstvu gdje upoznaje princa za kojeg se na kraju bajke i udaje. Bijeg je okarakteriziran kao potraga za boljim životom. Najbolji i najklasičniji primjer junakinje je možda u bajci „maćeha i pastorka“ (Vrkić, 1997:50). Djevojka ne samo da rješava zadatke, već ima i pomoćnika, a razumije i govor životinja. Uspješnom izvršenju zadataka i njezinoj dobroti i čestitosti se udovoljava tako što se udaje za najbogatijeg muškarca na svijetu, a to ujedno označava pobjedu dobra nad zlom. Djevojka iako žaba na početku je junakinja u bajci „Žabica kraljica“ (Vrkić, 1997:132) zbog nedostatka ljudskog oblića ona je mudra i lijepo pjeva što privuče kraljevića koji se zaljubi u nju. Unatoč

nedostatku ljudskog tijela žabica ima osobine ljudskog bića: hrabra je, ne srami se što izgleda kao žaba i rješava zadatke. Ova bajka nam daje do znanja kako vanjski izgled u većini slučajeva nije bitan.

Lik darivatelja

Zadatak darivatelja je priprema čarobnog sredstva i opskrba junaka tim istim sredstvom ili predmetom (Propp, 2012:93). Likova darivatelja u hrvatskoj narodnoj bajci nema previše. Bajka „Zmija mladoženja“ (Vrkić, 1997:270) ima tri čarobna predmeta, isto kao i bajka „Kraljeva kći vještica“ (Vrkić, 1997:84). Riječ je o skoro istim predmetima kapa ili šešir, opanci ili čizme, kabanica ili prostirka. Svi imaju istu svrhu: nevidljivost, prijelaz preko velike udaljenosti, let zrakom, ovisno što je potrebno za ispunjenje zadatka. Često se radi o nesvjesnim darivateljima jer im predmeti na prevaru budu oduzeti. Ako se pak radi o namjernim darivateljima to su najčešće životinje koje čovjek već poznaje ili vile.

Lik pomoćnika

Uloge pomoćnika postoje i pripadaju različitim likovima. Pomoćnik je onaj lik koji pomaže junaku u rješavanju zagonetki, otklanja nevolje, premješta junaka kroz prostor, spašava ga od potjere, služi junaku kao preobrazba (Propp, 2012:93). U bajci „Dijete s devet svijećnjaka“ (Vrkić, 1997:163) pomoćnici su likovi koji izlaze iz svijećnjaka. Lisica u bajci „Lijevo oko plače, a desno se smije“ (Vrkić, 1997:252) ima dvostruku ulogu. Osim što je darivatelj, ona je i pomoćnik kraljeviću, ali i čarobni predmet jer može postati oblik koji god želi. Često su pomoćnici mjesec ili sunce. Pomoćnik „Pepeljuhi zavaljuhi“ (Vrkić, 1997:298) je Sunce, koje se javlja i kao pomoćnik i u „Kraljiću i vili“ (Vrkić, 1997:342), a „Kažnjenoj kraljevni“ (Vrkić, 1997:100), tj. mladiću je zmija koja ga vodi na putovanje i tamo će mu dati čarobni predmet, koji će mu kasnije pomagati i ostvarivati mu njegove želje. Pomoćnike možemo pronaći i u bajci „Medviđa zaručnica“ (Vrkić, 1997:187), pomagač je i sam junak (pomaže sestrama), ali ima i pomoć sestrih muževa.

Lik pošiljatelja

U određenim situacijama je potreban netko, tko će junaka „gurnuti“ u pustolovinu. Većinom je riječ o roditeljima ili nekoj bliskoj osobi iz obitelji. U bajci „Kraljeva kći vještica“ (Vrkić, 1997:84), otac je taj koji šalje vojnika da otkrije zašto njegova kćer stalno podere obuću, čime

i kćeri i junaku mijenja sudbinu. Može se pojaviti i takozvani obrnuti pošiljatelj, a to je majka u bajci „Devetero braće vukova“ (Vrkić, 1997:166) jer ona ne želi ostati bez kćeri (jer sinove je već izgubila) pokušava ju nagovoriti da ne traga za braćom, ali joj ipak daje znak na koju stranu treba ići kako bi ih pronašla.

Lik lažnog junaka

Zadaća ovoga lika je slična liku junaka, ali je uvijek negativna. Lažni lik također odlazi u potragu reagira na darivateljeve zahtjeve, ali nikada na pravi način (Propp, 2012:94). Najtipičniji primjer lažnog junaka je polusestra u bajci „Maćeha i pastorka“ (Vrkić, 1997:51) gdje ona izvrši radnje koje i pastorka tj. junakinja, ali ne završe kako očekuje. Ono što ovaj lik prikazuje kao lažnog junaka su još dvije stvari: maćeha svoju kćer želi podmetnuti za udaju bogatom čovjeku umjesto pastorki i potpuna je karakterni suprotnost od glavne junakinje. Lik lažnog junaka je i kraljevna u bajci „Kažnjena kraljevna“ (Vrkić, 1997:100), lažne junake obično junak otkrije i oni za to bivaju kažnjeni, junak se nakon otkrića osvještava te kreće drugim putem.

Lik protivnika

Zadaća ovoga lika je nanijeti štetu junaku, boriti se s njim i progoniti ga (Propp, 2012: 93). ne radi se uvijek o fizičkom obračunu. Za primjer fizičke borbe može poslužiti okršaj između glavnog lika i stare vještice koji možemo naći u bajci „Dvanaestero braće“ (Vrkić, 1997: 234) u situaciji kad junak bježi sa svojom braćom na čarobnom konju koristeći čarobne predmete, a ona ih pokušava stići nakon što je otkrila da je na prevaru ubila svoje kćeri umjesto njegove braće. Starica ima i sve negativne karakteristike tipične za lik protivnika: ohola je, nemilosrdna, opaka i najgore od svega kanibal je. Na drugi način protivnici se bore s junacima postavljajući im prepreke ili zadatke u obliku zagonetki.

Likovi kraljeva i kraljevni

Likovi kralja, kraljica i kraljevni su sve prisutni u bajkama. Njihova uloga je: postavljanje teških zadataka junaku, kažnjavanje drugog protivnika, razotkrivanje, obilježavanje, svadba. Ovi likovi se ne mogu sasvim precizno razgraničiti po funkcijama. Ocu se najčešće pripisuje

postavljanje teških zadataka, kao radnje koja proizlazi iz neprijateljskog odnosa prema ženiku. On također često kažnjava ili naređuje kažnjavanje lažnog junaka (Propp, 2012:94). Najtipičnija uloga kralja je u bajci „Kraljeva kći vještica“ (Vrkić, 1997:84), u kojoj kralj određuje zadatak ali i nagradu za ispunjenje tog zadatka. Kraljevi i kraljevnice se mogu pojaviti i u ulozi junaka ili junakinje te kao pošiljatelji ali i pomagači. U bajci „Popeljuha zavaljuha“ (Vrkić, 1997:298) se pojavljuju kralj i kraljevna, ali uloga kralja nije tipična „kraljevska“ budući da rješava zadatke koje mu zadaje žena-junakinja. Uloga kraljevne najčešće je povezana s ulogom junakinje ili se spominje samo na kraju bajke kao buduća nevjestica junaka.

Čarobni predmeti i nadnaravna bića

Za razliku od svjetskih bajki kod nas se vrlo malo spominju nadnaravna bića. Vještice su rijetko opisane kao stare i ružne već se radi o mladim i lijepim ženama za koje ne kažu da su vještice nego ih otkrivamo kroz neku radnju, npr.: starica leti na metli, nije pobožna, kanibal je i tako dalje. „Kraljeva kći vještica“ (Vrkić, 1997:84) je bajka u kojoj je vještica mlada i lijepa djevojka. Za razliku od vještica čarobni predmeti se češće pojavljuju. Uglavnom se radi o odjevnim predmetima, ali čarobno može biti bilo što. U bajci „Kažnjena kraljevna“ (Vrkić, 1997:100) nailazimo na čarobni predmet, koji je mladić dobio od pomagača, te će mu ispunjavati želje, želje ispunjava i čarobni predmet dječaku u Bajci „Dijete sa devet čiraka“ (Vrkić, 1997:384), tj, ispunjavaju mu likovi poklanjajući mu blago, dok mlada vještica koristi čarobne predmete „obuje opanke, natakne šešir, ogrne kabanicu i nestane“ kako bi se prerusila i otišla na drugo mjesto gdje vlada vještice. Mladiću u bajci „Medviđa zaručnica“ (Vrkić, 1997:187) pomoćnici su i sestrini muževi koji mu daju čarobne predmete: krljušt, orlovo pero i medvjedu dlaku. U bajci „Popeljuha zavaljuha“ (Vrkić, 1997:400) pomoćnik kraljevne je sunce, jer joj govori kako izbjeći oca i udaju za njega.

Preobrazbe iz životinje u ljudski lik neizostavni su dijelovi bajke. Pa tako se žabica pretvori u lijepu djevojku, zmija postaje mladi momak, vukovi se pretvore naočite mladiće, prasica skine kožu pa bude prekrasna cura, sunce, vjetar pa i riba u mladiće itd.

Propp navodi razne podjele bajke, te svoje komentare na takve vrste klasifikacije. Klasifikacije prema drugim strukturalistima se temelje na tipovima ili na temama koje obrađuju, ali problem jednostavnoj klasifikaciji predstavlja svrstavanje književnih vrsta bajkovitog sadržaja u više kategorija. Također, Propp tvrdi da svaka rečenica sadrži nedjeljiv motiv ili niz nedjeljivih motiva koji se mogu zamijeniti, a u toj tvrdnji i vidimo glavnu razliku između formalizma i strukturalizma. (Propp, 1982: 14).

3.BAJKA I DIJETE

Kao posebna vrsta u književnosti u kojoj je natprirodno i čarobno isprepleteno sa stvarnim tako da među prirodnim i nadnaravnim, stvarnim i izmišljenim i nema suprotnosti, bajka je zanimljiva djetetu. Susret s bajkom u većini slučajeva predstavlja i prvi susret s književnošću, a njezina naizgled jednostavna struktura i značajna simbolika vrlo često postaju poticaji za povratak bajkama i u kasnijim životnim razdobljima, kako navode autorice Ivon i Bistrić u članku „Teorijski pristupi i recepcijski učinci bajki“(2019).

Ivan Grgurević i Katja Fabris u stručnom radu „Bajke i dijete s aspekta junaka“ objavljenom u Metodičkim obzorima 7(2012) su proučili važnost junaka i junakinja za predškolsko dijete. Oni govore kako je djeci u razdoblju od četvrte do sedme godine života iznimno zanimaju za bajke te neki autori to razdoblje života djeteta nazivaju dobom bajke. Nazivaju ga tako što u tom razdoblju djeca vjeruju ono što pročitaju ili čuju. Poistovjećuju se s likovima koji su ili sretni ili tužni ili dobri ili zli nema likova koji su i jedno i drugo. U bajkama su zločesti likovi uvijek kažnjeni. Bajka ne razlučuje stvarno od čarobnog i nepobjedivog, ali razdvaja dobrotu od zloće. Bajka djetetu otkriva širinu svijeta u kojem živi, ne samo dobrih ljudi, obitelji, koja ga okružuje nego i zločestih koji su okolo njega i najčešće su prikriveni i treba ih prepoznati. Bajka od djece traži da se opredijele za pozitivnu stranu dobrog i da razotkrije zlo, a to su veliki ulozi za budućnost, rast i razvoj djeteta. Kako su likovi u bajci živjeli u prošlosti tako je i radnja negdje tamo davno i daleko, daleko od djeteta kojemu se ništa neće dogoditi kada uđe u svijet mašte, iluzije i fikcije. Junaci i junakinje bajke imaju vrlo snažan utjecaj na djecu predškolske dobi. Dijete najčešće bira junake i uči se stjecanju osobina poput: nesebičnosti, strpljenja, neustrašivosti, iskrenosti, a s druge strane kako se prevladati one negativne: laž, ljubomora, sebičnost, škrtost. Bajka i njezini likovi omogućavaju prve spoznaje djeteta o strahu, ljubavi, osjećaju pobjede i sreće.

Mnogobrojna različita ispitivanja nam govore o tome da dijete doživljava elemente nasilja u bajkama/pričama više kao stilske rekvizite nego kao stvarne događaje koji bi ga mogli uplašiti (Diklić i Zalar, 1984). Bettelheim nam u svojoj knjizi „Smisao i značenje bajki“(2000) navodi“ ako bajke shvatimo kao stvarne događaje prepune stvarnih opisa, onda možemo govoriti o elementima okrutnosti, sadizma i drugih. Međutim shvatimo li bajke kao metaforu, kao priče pune simbolike, što one zapravo i jesu onda dolazimo do pravog značenja bajki“. Još nam je poznato i da bajka djeluje na razini svijesti ali i podsvijesti. Ali ako bajku ili priču iskoristimo kao jedno od didaktičkih sredstava, tada ona ostaje na onom svjesnom nivou i tada djeca nemaju mogućnosti uživati u njezinoj ljepoti. Sve životne tjeskobe i dvojbe bajka ozbiljno

shvaća i izravno se njima posvećuje. Bajke pomažu djeci odgovoriti na probleme oko rivalstva i pretjerane ljubomore u odnosu dijete- roditelj, roditelj-dijete, kao i međusobnih odnosa s braćom i sestrama, ali i problem odrastanja u oralnoj fazi. U bajkama možemo pronaći odgovore na to kako obuzdati bijes, nositi se s tugom i nesrećama ali i kako živjeti dalje s posljedicama takvih događaja, ali nam pomažu i odgovoriti na pitanja i prepreke koje život stavlja pred nas i s kojim se nosimo kroz život. (Bettelheim, 2000).

Bajka je jedan od najpopularnijih usmeno književnih oblika u književnosti za djecu. Ona prati dijete na njegovu putu odrastanja, sazrijevanja i usmjeravanja, a ujedno dobar način za djetetov prvi pravi susret s književnošću. Bajka bogati maštu i rječnik, nadograđuje već postojeće znanje, pomaže u izgradnji socijalnih odnosa, te pomaže i pokazuje djeci kako samostalno riješiti pojedini problem u novonastalim situacijama. Pripovijedajući bajke djetetu pridonosimo njegovom boljem razumijevanju vlastitih osjećaja i samoga sebe (Grosman, 2010: 110). Događaji u bajkama bi trebali biti takvi da ih razumijemo samo u bajci koju čitamo (Jolles, 2000: 216). Jer se tamo sjedinjuju realnost i mašta tako da su „ljudske želje projicirane u fantastični svijet bajke“ (Rosandić, 1988: 649), a junak simbolizira putovanje između tog svijeta mašte i stvarnih događaja (Bošković-Stulli, 2006: 21). Način na koji dijete prihvaća bajku ovisi isključivo o djetetovu doživljaju i njegovoj interpretaciji bajke nakon što mu odrasli pročitaju ili ispričaju. Mentalnim predodžbama na proživljene bajke djeca subjektivno stvaraju sliku prostora, vremena, ambijenta, likova i događaja, a one mu omogućavaju različito umjetničko i verbalno izražavanje nakon pročitavanja odnosno proživljenoga teksta. Osim što se dijete susreće s likovima koji su mu uzor, ono također uviđa modele ponašanja, odnosno negativne likove koje ne želi oponašati niti im nalikovati (Grosman, 2010: 137-149). Bajka djetetu nudi pomoć kako bi moglo sagledati posljedice ponašanja u određenoj situaciji i svojim završetkom koji je uvijek pozitivan hrabri dijete i omogućuje mu spoznaju i prepoznavanje emocija kao i njihovo imenovanje, kontrolu i ophođenje njima (Bettelheim, 2000:7). Likovi u bajkama putuju i skoro svaka priča započinje nekim putovanjem što dijete dodatno motivira na slušanje, jer su odredišta različita a putovanje ispunjeno raznim nesvakidašnjim događajima. Dean Duda navodi „kako je upravo putovanje funkcionalno prilagodljivo svakoj semantičkoj matrici pripovjednog teksta“. Ono je prikazano kao „povratak, preobrazba, potraga, istraživanje ili sazrijevanje, a može poprimiti i oblike tumačenja simbolične ili alegorijske strukture svijeta, života svetaca, hodočašća, procesa spoznaje i društvene analize“ (Duda, 1998:43).

Kao svaka velika umjetnost, i bajke ujedno očaravaju i poučavaju; njihovo je osobito svojstvo u tome što to čine u obliku koji se izravno obraća djeci. U dobi kad su mu ove priče najpunije značenjem, djetetov je glavni problem unijeti neki red u unutarnji kaos svoga uma, kako bi

moglo bolje razumjeti sebe – što je nužan preduvjet za postignuće izvjesnog sklada između njegovih opažanja i vanjskog svijeta (Bettelheim, 2004: 54). Isti autor nam govori da su bajke sugestivne; njihove poruke sadržavaju rješenja, ali ih nikad ne naglašavaju. Prepuštene su mašti svakog pojedinog djeteta te hoće li i u kojikoj mjeri na sebi primijeniti ono što mu bajka otkriva o životu i prirodi čovjeka. Bajka je usklađena s načinom na koji dijete razmišlja i doživljava svijet; zato je toliko i uvjerljiva. U bajkama dijete pronalazi više razumijevanja nego što bi mu odrasli mogli pomoći da bi ga utješili. Dijete će bez problema povjerovati u sve što mu bajka želi reći jer se „njezin pogled na svijet poklapa s njegovim“ (Bettelheim, 2004:47).

4. RODNI STEROTIPI U BAJKAMA

Kako u svakodnevnom životu, tako i u bajci, susrećemo stereotipe prema rodnoj pripadnosti. Kasnije ću u analizi bajki pokazati kako su ženski likovi prikazani kao samosvjesne i aktivne žene. Pozornost je usmjerena i liku muškarca kao i žene, ali nema ravnoteže kod samih bajki. Ako priča započinje s muškarcem kao glavnim likom (koji je najčešće kralj), onda je žena pasivna i najčešće neprimjetna. Ženska uloga je poslušno i bezpogovorno štovati svoga (budućega) muža, ne obraćajući pozornost i ne osporavajući njegove odluke bez obzira o čemu je riječ. Ako glavni likovi žene, tada muškarci preuzimaju pasivne uloge promatrača. U nestereotipnoj ulozi je žena samo onda kada je nositeljica glavne uloge, dok sporedni ženski lik i dalje ostaje stereotipno prikazan. Rodne stereotipe ponekad možemo naslutiti već u samom naslovu.

Uloga maćehe je stereotipna. Maćehe u bajkama su oličenje zla, oholosti i pakosti, ali uvijek na kraju bajke bivaju kažnjene za svoja nedjela. Maćehe su potpuna suprotnost dobrim biološkim majkama. Svaki otac u bajci je prikazan kao dobroćudan i brižan, koji je spreman učiniti sve za svoje dijete.

Autorica Mirela Bašić napisala je članak (2018.) „Rodni stereotipi i tradicionalne rodne uloge u bajkama“ u kojem potvrđuje moje gore navedene teze o stereotipnim ulogama u bajkama. Takve uloge podrazumijevaju ponašanje, obrasce vrijednosti te obilježja koje određena kultura očekuje od muškarca ili žene. U bajkama nalazimo tradicionalne rodne uloge u kojima su žene prikazane kao pasivne, ljepotice, služavke i samo čekaju da im sve njihove boljke popravi neki muškarac koji će se pojaviti u njihovom životu, odvesti ih u dvor gdje će nastaviti biti pasivne. Žene koje su jake i samosvjesne obično su prikazane kao zle vještice ili zle maćehe koje se ljubomorne na ljepotu mlađih princeza. Očevi su prikazani kao brižni za svoju djecu. Budući da su u fokusu analiziranja bile hrvatske narodne bajke, u originalu ili prenesene iz drugih

kultura mogla sam vidjeti da se tipično rodno stereotipiziranje ne može baš pronaći identično kao u suvremenim bajkama. U bajkama koje sam odabrala za analizu princeze, ako su junakinje nisu bile pasivne nego su same preuzimale odgovornost za svoje ponašanje: Pepeljuha bježi od incestuoznog braka s ocem i sama „zavodi“ kraljevića, „Žabica divojka“ sama nudi pomoć ocu iako to od nje nitko ne traži. Očevi nisu brižni, nego se najčešće žele riješiti svoje ženske djece: u „Medvjedovoj zaručnici“ daje žensku djecu u zamjenu za rastrošni život, u „Kraljeviću i vili“ otac ne želi da brat dijeli kraljevstvo sa sestrama pa ih rastjera.

Autorica Narahara (1998: 4) u svome članku o rodnim stereotipima u dječjim knjigama ističe da se djeca svakodnevno susreću s jezikom i slikama koje utječu na formiranje njihove spolne uloge te da djeca već sa šest godina mogu prepoznati muške i ženske uloge.

„Razvoj roda je kritični dio najmlađih i najvažnije iskustveno učenje kod male djece“ (Peterson i Lach, 1990:188). Ista autorica navodi istraživanje autora Hartley koji pronalazi da u dobi od 4 godine djevojčice shvaćaju da je njihova primarna uloga u domaćinstvu, a uloga dječaka je da zarađuju.

Polaskom u školu, knjige imaju veliki utjecaj na djecu. Najčešće korištena metoda podučavanja djece predškole i vrtića je učenje teksta, a rijetko se upotrebljava u druge kurikularne svrhe. Kada se djeca uključuju u zajedničko čitanje, lakše će se socijalno uključivati i razvijati kritičko mišljenje. Preko ilustracija i jezika, knjige definiraju standarde muškog i ženskog ponašanja. Knjige su te koje djeci objašnjavaju uloge određenih rodova, a jedan od razloga je to što se sve više djece uključuje u predškolu i vrlo rano je moguće da knjige budu te koje djeci definiraju ulogu roda u društvu. Rodni stereotipi i uloga spola igra veliku ulogu u potencijalnom rastu i razvoju. Njihov način pojavljivanja u dječjoj literaturi je zabrinjavajući. Pregledom literature i istraživanja na koje se referira autorica May Narahara (Narahara, 1998: 4) dolazi do pitanja:

1. Kako mogu rodni stereotipi i spol u slikovnicama utjecati na razvoj spolnog identiteta kod male djece?
2. Kako su knjige u zadnjem desetljeću prikazale rod? Kako istraživači procjenjuju slikovnice za netočno prikazivanje roda?

Autorica May Narahara definira pojmove koje često možemo pronaći u literaturi koja se bavi navedenom problematikom. Autorica je pretražila dostupnu literaturu te donijela pregled pojmova koje možemo pronaći pri korištenju literature iz rodno stereotipnih područja.

Stereotip definira kao „generalizaciju o osobama, mjestima i događajima koju imaju većina članova društva“ (Gamble i Gamble, prema Narahara 1998:5) McLulan ih vidi kao polazište svih reklama. (Turner-Bowker, Gamble i Gamble, prema Narahara 1998:5) Izjavljuju da su

rodni stereotipi „učeni, široko dijeljeni, društveno potvrđena opća vjerovanja oko grupa i individualaca. Najčešće netočna, široko rasprostranjeno kao istina i dosta jako“

Rod definira kao stereotipno očekujuće ponašanje, svojstava i vrijednosti prema Lott i Maluso (Turner-Bowker, prema Narahara 1998:5). Djeca uče kako su određena ponašanja i aktivnosti povezani s rodom. Rodno kategoriziranje je bazirano na muškarcima koji su jaki, a žene najčešće imaju niži status.

Rodni i spolni stereotipi su stečeni kontinuiranim procesom koji se postepeno povećava i postaje kompleksan kako djeca rastu (Turner-Bowker, prema Narahara 1998:5). Također je definirano kao konformiranje prema postavljenom uzoru.

Rodni identitet uključuje proces u kojem dijete određuje je li žensko ili muško. Weis (Purcell-Gates, prema Narahara 1998:5) iznosi kako je rodni identitet „ugniježđen unutar razreda i stvarnosti, a identitet je ukorijenjen u tim stvarnostima“

Identitet rodne uloge je oblikovan dijeljenim uvjerenjima društva koje je esencijalno preplavljeno rodnim stereotipima koji utječu na dječji koncept i međudjelovanje kolega i odraslih kako su definirali Kartenhaus i Demarest, (Turner-Bowker, prema Narahara 1998:5). Također je to sklop očekivanih ponašanja određenog spola. Uključuje aktivne izbore, interese, vještine, odijevanje i sl. Imamo puno više uloga roda nego rodnih identiteta.

Seksizam kako je definirao Rowntree je tretiranje jednog spola (najčešće žene) kao člana koji je neravnopravan. To je proces u kojemu su djevojke i žene ignorirane ili uključene u pasivne aktivnosti (Narahara, 1998:5).

Autorica je u istraživanju dala presjek pojavljivanja i uloge žene/djevojčice u tadašnjoj literaturi. Pa tako kaže da rodni stereotipi i seksizam nisu bili uvijek problem u dječjoj književnosti. Književnost 19. stoljeća je fokusirana na djetinjstvo, obitelj i selo. Knjige u to vrijeme odražavaju tradicionalne vrijednosti i predstavljaju društveni alat koji prenosi vrijednosti novim generacijama. Ponašanje koje se očekuje od dječaka i djevojaka je isto, stoga, poruka u priči je sklona da bude istovjetan objema spolovima (Narahara, 1998:6).

Oko toga doba biografije su pisane da privuku posebno starije dječake ili djevojčice koje žive u istospolnim domovima. Pretpostavka da će dječaci čitati o poznatim muškarcima i žene da će čitati o slavnim ženama. Međutim nije uzet u obzir problem da postoji nekoliko poznatih žena, osim onih koje su stekle status preko poznatih muževa. Knjige pisane specijalno za dječake ili djevojčice počele su se povećavati u zadnjem kvartalu 19. stoljeća kako bi se osigurala literatura za rodno prihvatljivo ponašanje. Knjige za dječake naglašavaju vodstvo i djelovanje dok su knjige za djevojčice o udvaranju, vrlinama, poslušnosti i ljudskosti (Narahara,1998:6).

U šezdesetima i sedamdesetima istraživači počinju primjećivati rasprostranjenosti rodnih stereotipa u dječjim knjigama. Pojava ženskog pokreta poslužila je kao poticaj istraživanja tog trenda.

Naime, feminističke teoretičarke u dječjoj književnosti u 1971. godini pregledale su 49 Newberry nagrađenih knjiga i pronađeno je da je od tri muške uloge, jedna ženska. Nilson također dokumentira različitost u prikazu muškaraca i žena. Istražujući ilustracije žena u 25 knjiga primijetila je da 21 knjiga prikazuje ženu kako nosi pregaču. Nazvala je to „kult pregače“. Primijetila je kako se žene često prikazuju kao promatračice koje stoje u vratima ili gledaju kroz prozor. Key nalazi kako su muškarci više uključeni u aktivne uloge dok se žene pojavljuju kao pasivne i kao žrtve. Zaključila je da su uloge „dječaci rade, djevojčice su“ (Narahara, 1998:6).

Jedno je od najistaknutijih istraživanja tijekom tog razdoblja proveo Weizman, Eifler, Hokada i Ross (Narahara, 1998:7). Proveo je opsežno istraživanje o Caldecott Medal, Honors picture books, Newberry Award winners, Little Golden books i drugih etiketiranih izdavača knjiga koje su izdane četrdesetih, pedesetih i šezdesetih godina,1, da odredi je li rodna različitost postojala u likovima i predstavljanju uloga. Pojavljivanje žena u naslovima, glavnim ulogama i glavnim likovima je u omjeru 1:11, muške uloga su imale viši status nego žene, a likovi opisuju žene kako pasivne i nepokretne naspram muških vođa, neovisnih i aktivnih.

Nadalje autorica je povijesnim pregledom uloge i lika žene u dječjoj literaturi i ilustraciji došla do sljedećih zaključaka:

1. razvoj roda je kritičan dio najranije dobi i najvažnije iskustveno učenje malog djeteta
2. slikovnice osiguravaju uzor djeci u definiranju standardnog muškog i ženskog ponašanja
3. rodni stereotipi i seksizam ograničavaju dječji rast i razvoj
4. knjige koje nisu seksističke mogu proizvesti promjenu u poimanju sebe, stavova i ponašanja
5. slikovnice u zadnjem desetljeću pokazuju kako postoji poboljšanje u smanjenju stereotipa, ali još uvijek postoje

Kao rezultat istraživanja autorica savjetuje:

- učitelji, roditelje i odgojitelji moraju biti kritični u evaluaciji knjiga koje žele koristiti s malom djecom
- učitelji i roditelji moraju biti upoznati s kriterijem evaluacije knjiga
- učitelji moraju biti kritični u odabiru multikulturne literature izbjegavajući one koje imaju stereotipne ilustracije ili tekstove manjina

- kada čitate maloj djeci učitelji moraju biti oprezni koje riječi upotrebljavaju kako ne bi povećali muško prikazivanje
- knjižničari i učitelji moraju se potruditi da napune svoje police s knjigama koje ravnopravno prikazuju oba roda i sve etničke grupe
- manjine moraju pisati knjige za malu djecu koja će čuvati njihovo nasljeđe
- sveučilišta moraju usavršavati učitelje da budu oprezni kod upotrebe govora u muškom rodu te da ima puno pozitivnih dobroti u upotrebi ne seksualnih knjiga i materijala
- treba postojati kontinuirano istraživanje utjecaja rodni stereotipa u knjigama i televizijskih programa
- treba biti kontinuirano praćenje knjiga koje se objavljuju.

Slikovnice i bajke nude djeci izvor širenja vidokruga, uče ih vrijednosti društva i pomažu im da definiraju tko su oni. Autori koji pišu, izdavači koji objavljuju i roditelji i učitelji snose odgovornost u nadgledanju rodni uloga u dječjoj literaturi (Narahara, 1998:16).

Tablica 1. Dvadeset najčešće korištenih pridjeva za ženske i muške likove(Narahara, 1998:19)

Ženski pridjevi	učestalost	muški pridjevi	učestalost
Stara	29	Mal	43
Mala	24	Star	30
Lijepa	17	Mlad	15
Dobra	9	Debeo	15
Prestrašena	8	Velik	9
Siromašna	7	Gladan	9
Vrijedna	7	Užasan	8
Slatka	6	Ružan	7
Ženski pridjevi	učestalost	muški pridjevi	učestalost
Sretna	6	Bijesan	7
Draga	5	Odlučan	6
Ružna	5	Malešan	6
Mlada	4	Siromašan	5
Slaba	4	Umoran	5
Ljuta	4	Užasan	5
Srcolomljivica	3	Tužan	5
Zla	3	Žestok	4

Tablica 2. Lista pitanja za provjeru rodnih stereotipa u dječjoj literaturi (Narahara, 1998:22):

1.	Jesu li djevojke nagrađene za vještine i kompetencije ili ljepotu?	
2.	Jesu li u realnom omjeru prikazane majke koje rade izvan doma?	
3.	Jesu li poslovi koje obavljaju drugi osim administrativnih i tehničkih?	
4.	Jesu li očevi prikazani kako podižu i provode vrijeme se djecom?	
5.	Sudjeluju li svi članovi kućanstva podjednako u kućanskim poslovima?	
6.	Sudjeluju li dječaci i djevojčice podjednako u fizičkim aktivnostima?	
7.	Jesu li dječaci i djevojčice jednako prikazani kao samostalni i hrabri, sposobni nositi se s problemima i pronalazeći rješenja za njih?	
8.	Poštivaju li muške i ženske uloge jednako?	
9.	Jesu li likovi stereotipno okarakterizirani?	
10.	Jesu li dječaci i djevojčice prikazani kako imaju isti raspon osjećaja, osjećajnosti i uzvraćanja?	
11.	Jesu li riječi pisane u muškom rodu tako da se odnose na sve osobe?	
12.	Jesu li djevojčice opisane kao pasivne i kako trebaju pomoć?	

5. ANALIZA RODNIH STEREOTIPA U NARODNIM BAJKAMA JOZE VRKIĆA

Godine 1993. Jozo Vrkić je objavio knjigu „Hrvatske bajke“, i na jednom mjestu sakupio stotinu obrađenih po njegovom mišljenju najljepših i dvadeset pet antologijskih priča u izvornom obliku, prvi puta sabranih u jednu knjigu i prvi puta objavljenih pod samo hrvatskim imenom. Prema autoru, probrane su bajke prikupljene iz usta hrvatskih pripovjedača, u domovini i izvan nje, pa se tako baštinilo rasuto blago i književnom obradom postalo dostupno svim Hrvatima.

U knjizi „Hrvatske bajke“ su bajke sa svim motivima koji jednu bajku čine zanimljivijom: vile, vještice, patuljci, životinje, divovi, zmajevi ali i priče bliske mitu. Gotovo polovica bajki od hrvatskih je kazivača izvan domovine, iz Bosne i Hercegovine, iz Bačke, od gradišćanskih Hrvata u Austriji, moliških Hrvata u Italiji, Hrvata u Mađarskoj i Hrvata u Rumunjskoj. U obradi je malo dodanog, a mnogo sažimanog. Ujezgrilo se rasplinuto i odbacilo se suvišno. Prema riječima priređivača nastoji se da rečenica svojom jezgrovitošću i ritmom odgovara pučkome izrazu kako bi se što više očuvala umjetnička vrijednost usmenoga pripovijedanja. Zadivljen njegovom zvučnošću, igrivošću i ritmom, obrađivač je posebno nastojao interpretirati melodioznost i lirizam drevnoga hrvatskog pripovijedanja (Vrkić, 1993:480).

Nerijetko u narodnim bajkama pored ostalih junaka koji se javljaju nositelji glavne uloge su kralj/kraljica, car/carica, princ/princeza, kraljević/kraljevna. Kod njihove uloge naglasak je uvijek na vladanju i njihovim moćima nad „običnim pukom“. Na primjeru iz bajke „zmija mladoženja“ (Vrkić, 1997:409) majka koja je i kraljica po nalogu svoga sina u tijelu zmiје odlazi tražiti djevojku za svoga sina kraljevića. Ne zahtjeva se nikakvo bogastvo, ne dovodi u pitanje izgled ni porijeklo djevojke, nego samo njezina spremnost na prihvaćanje mladoženje u tijelu zmiје, odnosno nedostatak pozornosti kod procjene svog izgleda. Suprotno tome ista bajka nam može biti primjer kako roditeljska ljubav nadilazi sve moći vladara nad „običnim svijetom“ i stavlja dijete ispred svega. Ljubav je prikazana kao dar od Boga i kao takva sa sobom nosi i druge osobine koje čovjeka čine pozitivnim: dobrota, nevinost, spasenje.

Lik muškarca je dominantan u svim pričama i bajkama, kako prije tako i danas. Ni u bajci u kojoj je žena glavni lik, muškarac nije prikazan kao negativan, nego se njegove funkcije mijenjaju. „Kategorije muškog i ženskog se u bajkama misle kao dualitet, kao suprotnosti između kojih ne postoji ravnopravna simetrija, već hijerarhija, izražena kroz mušku aktivnost suprotstavljenu ženskoj pasivnosti“ (De Bovoar, 1983:11). Muški lik/junak ne smatra da mu je potrebna žena da bi „postojao“. On svoja ostvarenja u bajci izražava kroz stjecanje visokog položaja u društvu, a ako će taj položaj učvrstiti ženidbom spreman je i oženiti se. S druge strane, veliki uspjeh i položaj žene se mijenja udajom. Kada bajka želi prikazati zlobnost ženskog lika, muškarac samo tada postaje pasivni promatrač. (De Bovoar, 1983:12). Bez obzira da li se radi o strogom kralju koji kažnjava svoju jedinu kćer ili ženu, ili se povlači pred zlobom i kaznom žene, muškarac je je okarakteriziran kao pozitivan (Dworkin, 1974:42-48). I dok su žene najčešće portretirane kao lijepe i dobre, oni su prikazani kao besprijeorno građeni i zaštitnički nastrojeni likovi iz kojih zrači svježina, samopouzdanost i sposobni su da izbjeći sve prepreke koje im se nađu na putovanju. (Lubina, Brkić-Klimpak 2014). U narodnim bajkama koje je obradio Jozo Vrkić muškarci su ponosni na svoje mane, smjelo ih pokazuju i

daju do znanja da nešto vrijede bez obzira na nedostatak („Čovjek bez nosa“, „Polovanjek“, „Ćoso na zecu“). Iako na početku neke priče spominjemo i kralja i kraljicu, kralj je taj koji je pošiljatelj, dok je kraljica samo usput spomenuta. Muški likovi u bajkama mogu biti i glavni junaci i pomagači i darivatelji što za ženske likove baš i ne možemo reći.

Sveprisutni lik u narodnim ali i drugim bajkama je maćeha. Lik maćehe je primjer kakav ne bi trebali slijediti, primjer okrutnosti i neljudskih odnosa. Maćeha je glavni predvoditelj zločestoga u narodnoj bajci, uvijek je negativna i veliki je oponent liku junaka. Uloga maćehe je također stereotip. Bez obzira o kojoj bajci je riječ maćeha je okarakterizirana koje se spominju u bajkama su zla, ohola željna pakosti, te završi u skladu sa svojim djelima, biva kažnjena. Njihove kćeri su također fizički i karakterni slične majkama, dok je pastorka u svim bajkama poslušna, draga i dobra što dodatno potiče njihovu ljubomoru i zavist. U svakoj bajci u kojoj je maćeha glavni zlikovac, ne dobijemo informaciju o pravoj majci. Njezina smrt je samo kao napomena u jednoj rečenici bez dodatnog pridavanja pozornosti ili pojašnjenja. Lik zločeste majke možemo okarakterizirati isto kao i lik maćehe jer ni ona se ne ponaša kako bi se prava majka trebala ponašati. Kao primjer može se uzeti lik iz bajke „Maćeha i pastorka“ (Vrkić,1997:51) gdje je maćeha imala kćer koju je obožavala i pastorku koju nije voljela. Na sve se moguće načine pokušavala riješiti pastorku, ali uvijek indirektno kako ona ne bi bila kriva. Maćeha je ovdje primjer svega onoga što čovjek ne bi trebao biti, kao grijeh protiv Boga i ljudskog bića. Pripovjedač nam naglašava svu zlobnost maćehe, te pokušava pronaći način kako progurati junaka bajke na pravi put i maknuti ga iz svakodnevnih zbivanja, bez većih analiza međuljudskih odnosa i psihologije likova. Ono što napominju Težak i Težak (1997) jest „činjenica da su predstavnice svega zla na svijetu uglavnom žene, ali isto tako protutežu tim likovima ponovno čine ženski likovi koji su nositelji svih vrlina“.

U bajkama Joze Vrkića, maćeha se spominje osam puta i to u dobro znanoj nam bajci „Maćeha i pastorka“, „Srebrna zdjelica i rumena jabučica“, „Brat kozlić“, „Jednoj zlatna zvijezda, drugoj rep od magarca“, „Krava koja je presti znala“, „Pastorak postao papom“, „Čarobna svjetiljka“ i „Pepeljuha zavaljuha“, dok se zločesta majka spominje u pet bajki i to: „Mati sina izdala“, „Grofova zla mater“, „Proždrlica“, „Zmijin prsten“, „Rodio se sa sabljom“.

Ženski likovi u bajkama konstruirani su kao Drugi. Pa i u bajkama gdje je žena ima ulogu glavnog lika (glavne junakinje) taj lik nije „izgrađen kao autonomni Subjekt, već kao razlika u odnosu na muškarca“ ističe Dworkin (1974). Ista autorica nam govori da „kategorije muškog i ženskog u bajkama su suprotnosti i između njih ne postoji ravnopravna simetrija, već hijerarhija izražena kroz mušku aktivnost suprotstavljenu ženskoj pasivnosti“(Dworkin,1974:48). Postoje dvije definicije žene. S jedne strane imamo dobru ženu

i ona je najčešće žrtva koja se nikad ne suprotstavlja, ne preispituje, ne razmišlja i ne brine se. Dok s druge strane imamo zlu ženu koju se mora kazniti. Zle žene u bajkama su maćeha, zločesta majka, vještica. Zločeste žene su borbene i svjesne pravila sustava u kojem su se našle. Njihova motivacija su pohlepa, samoljublje, ljubomora i želja za osvetom. Nemaju milosti i koriste sva raspoloživa sredstva da bi ostvarile svoje ciljeve, zbog toga ambicija kod žena nije ništa pozitivno nego naprotiv označena je kao nešto vrlo negativno i zlobno (Dworkin, 1974:48).

Lik vještice je okarakteriziran kao starija žena koja se služi čarolijama da bi nautila ljudima ili životinjama, te postaje velika prepreka na junakovom putu k sreći i sve će napraviti da bi došla do svoga cilja. Živi u ženskim zlikovcima u bajci i može postati bilo tko jer posjeduje nadnaravne moći. Vještica nam prikazuje onu lošu stranu u ljudskoj naravi koja najčešće završava pogubno i daje do znanja da će dobrota uvijek pobijediti bez obzira na veličinu zla. Vještice se spominju šest puta: „Srce u ptici“, „Bijela kao sir i crvena kao krv“, „Kraljeva kći vještica“, „Crna šuma“, „Djevojka u lubenici“, „Učiteljica vještica“.

U sljedećoj tablici prikazat ću pojavnost ženskih likova u hrvatskim narodnim bajkama Joze Vrkica te pridjevima kojima su okarakterizirane. Sudeći po navedenoj tablici, najčešće su sporedne uloge žena. Nemaju neku određenu zadaću. Njihova je zadaća čekati ili udati se za princa ili neki drugi lik na kraju bajke.

Tablica 3. Uloge i pojava ženskih likova u knjizi Hrvatske bajke Joze Vrkica

Uloge	učestalost	Ženski pridjevi	učestalost
Glavna uloga	22	Pametna	2
Sporedna uloga	60	Mudra	4
Vila	5	Obijesna	1
Vještica	6	Naivna	1
Domaćica	7	Poslušna	1
Maćeha	8	Pohlepna	1
Majka brižna	5	Siromašna	5
Majka zločesta	5	Hrabra	2
Udovica	2		
Životinja	9		

Da bi odgojitelj interpretirao bajku djeci predškolskog uzrasta, jako je bitan način na koji će i sam pristupiti interpretaciji u bajci, ali i djeci treba pružiti dovoljno vremena kako bi mogli razmisliti o priči, treba ih potaknuti da govore o priči. Analizi bajki ću pristupiti tako da ću Proppove funkcije potražiti u narodnim bajkama koje je skupio Vrkić. Odabrala sam nekolicinu bajki kako bih, osim funkcija po Proppu pronašla i rodne stereotipe, ulogu žene u hrvatskim narodnim bajkama.

5.1 PEPELJUHA ZAVALJUHA

U bajci „Pepeljuga Zavaljuha“ pozornost je usmjerena prvenstveno na ženski lik i njenu funkciju u okviru žanra.

Po uzoru na Proppovu Morfologiju nailazimo na 13 funkcija koje pratimo u samoj strukturi. Tako na početku prepoznajemo funkciju udaljavanja kojom se započinje bajka „Vidjela žena da joj je nabrzo umrijeti...“ Dalje nailazimo također na funkciju zabrane „Umrijet ću ti, to sam sigurna. A ti si još mlad i oženit ćeš se. Dajem ti svoj prsten, a davajući ti ga govorim: proklet bio uzmeš li bilo koju osim one kojoj ovaj prsten pristane na ruku.“

Tu je i funkcija propitivanja „Kad kralj odžalova, dade k sebi pozvati sve djevojke iz grada, ali ni jednoj ne prisla.“ Nakon što su sve djevojke iz grada isprobale i nijednoj nije odgovarao, kralj traži od vlastite kćeri da isproba. Njoj je savršeno pristajao. Kralj se ni u jednom trenu ne dvoji, traži od kćeri da se uda za njega. Ona to ne želi pa traži od oca da ispuni nemoguće zadatke (raznovrsne haljine.) Tu otac dobiva posrednika, što je također jedna od funkcija bajke prema Proppovoj Morfologiji, „Kralj otac iskao sunčane halje u sunca.“ Nakon toga Pepeljuha se počinje suprostavljati „Što ću sad? Kći se jadaše suncu, mjesecu i zvijezdama.“ te smišlja odlazak „Ujutru se sve spravi za pir, svadba se pripravlja, samo nevjestice nema.“

Djevojka se spasila na drugom dvoru zaposlivši se kao sluškinja Pepeljuga Zavaljuha. Tu se najbolje vidi uloga žene kroz stereotipne obrasce ponašanja. Ženski lik je zatvoren unutar svoja četiri zida i uglavnom se bavi uslužnim zanimanjem i kućanstvom. U susretu s kraljevićem Pepeljuga Zavaljuha se dodvorava kraljeviću tako što mu želi pomoći, ali on joj grubo odgovara da je prljava, blatna i nesnažna i pritom je udara po prstima. Tu možemo uočiti stereotipe vezane uz fizički izgled. Isto tako u tom susretu možemo uočiti dominantnost muškarca nad ženom. U ovom dijelu bajke ženski lik je predmet zlostavljanja, a muškarac nasilnik. U ovom dijelu bajke također nailazimo na Proppovu funkciju bajke koja se naziva prva funkcija darivaočeva – „Gdje ćeš meni davati ognja, Pepeljuho Zavaljuho, tako blatna i nesnažna?“

Pri odlasku Pepeljuhe na ples nailazimo na još Proppavih funkcija, a to je junakova reakcija „Pepeljuha molila gospodara da i nju puste gledati ples.“, dobivanje čarobnog sredstva „Tajom ona obuče sunčanu halju, koju je bila u kutiji sa sobom uzela.“, dolazak incognito i preobraženje „Pepeljuha obuče sunčane halje.“ Tu se događa i drugi susret Pepeljuge Zavaljuhe i kraljevića, gdje se ona kriomice preobukla u predivne haljine što je dobila od oca. U tom susretu kraljević biva fasciniran izgledom Pepeljuge Zavaljuhe i poželi je odmah za ženu. Toliko je zaljubljen njome da se i razbolio jer ju nije mogao pronaći. Od prvotnog predmeta zlostavljanja, Pepeljuha postaje predmet romantičnog obožavanja. Pred kraj bajke Pepeljuha stavlja prsten u juhu kraljeviću. Prsten koji je dobila na plesu, na dar od kraljevića. On se trgne i traži od majke da sazna tko mu je to stavio. Majka otkriva da je to Pepeljuha s njegova dvora. Kraljević traži od majke da mu je pošalje u sobu. Ona se preoblači u predivnu haljinu i odlazi u sobu kraljeviću. U razgovoru saznajemo da mu je Pepeljuga sve ispričala. Kraljević traži od nje oprost, a Pepeljuha mu oprašta i bivaju sretni do kraja života. i zadnja od funkcija koju pronalazimo u ovoj bajci je svadba – „I ožene se i usreće se.“ U ovom zadnjem susretu prevladava stereotip da prava ljubav umiljate i poslušne žene može promijeniti zločestog, nasilnog ili okrutnog muškarca.

Na samom početku priče lik Popeljuhin se lik ističe od likova bajci. Pepeljuha odstupa od već spomenute tradicionalne podjele uloge u bajkama (kraljevnice kao pasivne, a kraljevići kao aktivne osobe). Ona sama reagira i spašava se iz braka koji joj nije po volji, sama traži svoj krov nad glavom i sama traži svoju ljubav, otišavši na ples. Na plesu daje kraljeviću zagonetke, goneći ga da razmišlja i da dobije poduku (kako nije dobro nikoga omalovažavati). Pepeljuha je prikazana kao samostalna i dobra osoba.

Ako pogledamo Proppove funkcije i pokušamo ih pronaći u bajci Joze Vrkčića vidjet ćemo da postoji niz funkcija po kojima je Propp klasificirao neko djelo kao bajku. Dakle možemo reći da je Vrkčićeva Pepeljuha zavaljuha zaista bajka.

5.2 KAŽNJENA KRALJEVNA

Mladić (junak priče) nije mogao gledati da trošne grede koje strše iz kuće u kojoj je živio s majkom, grede smetaju prolaznicima te na njih zapinju kada nedjeljom idu u crkvu. Mladić odluči nedjeljom odsjeći šiljak grede. Već na početku nailazimo na Proppove funkcije Morfologije bajke prva u ovoj bajci je zabrana – „Joj, sine, danas je sveta nedjelja - boji se majka - sagriješit ćeš dušu“, sin potom krši zabranu – „Ne meni je žao cure koja je pala...“ Kada je odrezao šiljak iz grede je izašla zmija te mu se omotala oko njega tik do usta. Zmija

(otpremnik i junakov pomoćnik) je rekla da mu neće ništa, ali zato što je radio nedjeljom za kaznu je mora hraniti tri godine. Tako je i bilo mladić je stavio zmiju u bačvu i hranio je tri godine. U ovoj bajci nailazimo na broj tri za kojeg se smatra da je „simbol života, plodnosti, rođenja novih stvari, predodžba cjelovitosti i potpunosti“ (Germ, 2004: 33). Zmija je toliko narasla da su obruči na bačvama pukli i zmija je izašla iz bačve i rekla mladiću da je zajaši da idu k njenom ocu. Odlazak i premještanje iz jednog carstva u drugo su funkcije koje možemo pronaći u skoro svakoj bajci, a ne samo narodnim bajkama, – „E, sjedaj na mene i idemo mi mome ocu.“ Premještanje može biti i duhovno, ali u ovoj bajci je odlazak kroz čudnovatu i opasnu šumu na leđima ogromne zmije, koja kao posrednik štiti junaka boreći se sa svime i svačime što sustigne na tome putu. Putovanje (Ivon, Mataija, 2016) se može shvatiti u fizičkom i u duhovnom smislu: promjena lokacije ili dolaženje do određenih spoznaja. Putovanjem se liku narušava ravnoteža, mladić odlazi od majčine kuće u kojoj je bilo sve sigurno i odlazi u nepoznato, mijenjajući lokaciju, time i mladić prihvaća neizvjesnost, žrtvuje se i u određenoj je kušnji. Mladić će u ovoj pripovijetki još dva puta krenuti u putovanje, jednom kako bi se vratio svojoj brižnoj majci u trošnu kućicu, a drugu put kako bi kaznio lažnu kraljevnju, i tim putovanjem pronalazi vlastito ja, i nalazi svoje mjesto u svijetu. Putovanje ili premještanje znači napustiti poznatu okolinu i otići u nepoznatom smjeru, što podrazumijeva neizvjesne situacije, požrtvovnost, iskušavanje i odricanje od svega dotadašnjeg. Kad su došli k ocu zmija naredi da nagrade mladića jer je narasla toliko velika. Junak je obilježen kao skroman mladić koji neće ništa, nego li drveni prsten - „Ne bih ništa drugo, nego onaj prsten-veli mladić- kojim se djeca igraju“ Zmija je savjetovala mladića da uzme drveni prsten (čarobni predmet) i ništa više. Mladić je uzeo prsten i zaputi se kući kroz šumu. Šuma je mračna, neprohodna, puna skrivenih opasnosti. Kako je bio gladan tako je stavio prsten u usta i kad je zagrizao iz prstena je izletio malu čovječuljak i upitao ga što želi on reče da je gladan i da mu treba nešto za jesti i stvori se pred njim hrana. Tako svaki put kad bi zagrizao stvorilo bi se što bi zaželio. Ponovno se junak premješta, ali tu je još jedna Proppova funkcija bajke, a to je junakov povratak - „Evo me majko živa i zdrava“. Stvorio je dvorac na mjestu trošne kuće i majci rekao da će se ženiti kraljevnom. Majka je bila protiv i zagovarala je da se ženi seljankom. U majčinom strahu možemo vidjeti strah od različitog, drugačijeg, ako su oni seljaci neka se ženi istom, sebi ravnom, kraljevina je drugačija, nije za njenog sina. Oženio se mladić kraljevnom(zlikovac) koja je ubrzo shvatila da kad god mladić nešto zatreba zagriže prsten i dobije. Ukrade tako ona njemu prsten i pobjegne u svoje dvore. Mladić otkriva kako mu je netko ukrao dar koji mu je zmija dala jer ju je hranio, otkriva da je to tko drugi, nego li kraljevna, tu funkciju prema Poroppu naziva pretenzije lažnog junaka, prepoznavanje lažnog junaka i raskrinkavanje lažnog

junaka „A ne, idem ja po kraljevu kćer.“, „Dotle vidi mladić nema žene, nema ni prstena“ - „Tražio mladić djevojku s mišem u džepu. I naiđu oni, i čuju da je na nekim dvorima. Preudala se.“

Dok je mladić pješke tražio svoju ženu, naišao je samo na ozlijeđenog miša kojemu je njegova žena prešla preko noge. On zamota mišu nogu i stavi ga u džep. Kao i kod zmije, mladić je brižan i želi svima pomoći, za to biva nagrađen. Zmija ga je darivala drvenim prstenom, a miš mu je pronašao ženu. Kod ženina je dvorca bila rijeka i mladić nije mogao preko, tada mu reče miš ja ću ti pronaći prsten, ali na povratku miša pojede riba, a on izbacila iz ribe drveni prsten i mladić kazni ženu (Proppova funkcija) - „Želim sad da k meni moja žena po najvećoj žeravi dođe.“ Žerava je izgorjela ženu (zlikovac je pobijeđen). Na samom karaju bajke mladić se oženi sebi sličnom, seljankom, dobrom, a ne zlom kakva bijaše kraljevna – „I oženi se sin seljankom. Ako nije umro još je živ.“

U ovoj se bajci također odstupa od tradicionalnih uloga u bajci. Pomalo neočekivano zmija je prikazana kao dobra i zahvalna, ali je kraljevna prikazana kao pohlepna. Mladić je prikazan kao dobar, onaj koji želi pomoći u svakoj situaciji, ali i osvetoljubiv. Daje se poduka da za dobra djela se vraća dobrim, a za zla djela slijedi kazna.

5.3 MUDRA ŽENA

Bajka započinje Proppovom funkcijom kojom se junaku izriče odredba „kralj naredi da mu se uberu tri najljepša cvijeta“ Kraljeva naredba je bila da bi pronašao djevojku. Djevojka je po ocu poslala pšenicu, maslinu i lozu. Ovime se ženu prikazuje kao mudru i promišljenu, što zainteresira muškarca, kralja. Čak nema ni fizičkog obilježja žene, nije prikazana kao lijepa niti je prikazano kakvo drugo obilježje. Žena ne samo da nije pasivna nego je vrlo mudra i aktivna u svojoj ulozi. Nadmudruje kralja i daje savjete drugima. I kralj je prikazan kao mudra osoba željna novih izazova, ali kraljevna nadmudruje i njega. Kralj prihvaća i poštuje njenu dobrotu. Kako je djevojka poslala kralju vrlo interesantan izbor bilja tada nailazimo na još jednu funkciju Proppa, a to je kada protivnik pokušava prevariti žrtvu kako bi je osvojio – „Kralj reče ocu: evo ti tri svitka pamuka neka mi za brod oplete konope i jedra i drugi put neka mi dođe ni gola, ni obučena, ni na konju ni bez konja.“ Muškarac daje dodatnu zagonetku kako bi preispitao mudrost djevojke. Djevojka se prepustila zagonetki te pronalazimo funkciju koja se naziva žrtva dozvoljava da bude prevarena „Oče reci ti kralju: neka mi načini kudelj, vreteno i držač za iglu“ potom odmah i na funkciju premještanja iz kraljevstva „Dolazi do kralja umotana u ribarsku mrežu i vodeći konja, kralj kad vidje njezinu mudrost reče: bit ćeš moja žena“ ponovno

imamo potvrdu već rečenog, kralj odabire djevojku za ženu ne ističući njenu ljepotu ili fizička obilježja, nego inteligenciju i mudrost. Međutim, kralj prijeti djevojci da drugima ne smije otkriti svoju tajnu, da je mudra. Pretpostavljamo da je zabrana izrečena kako kralj ne bi bio prikazan kao drugačiji ili pak da žena ne bi bila ta koja je pametna i čija pozitivna obilježja nisu samo fizička. Nakon što djevojka razotkrije svoju mudrost zatvorenicima kralj se naljutio i rekao joj da napusti kraljevstvo. U ovom dijelu otkriva se funkcija gdje junak i protivnik stupaju u neposrednu borbu „Mene si izdala, svoju mudrost si odala drugima, više nisi moja žena. Ujutro uzmi što ti je najdraže i idi iz kuće.“ Napio se kralj pa ga ona stavi u kočiju i odvede sa sobom. Kraljevna je povelala kralja sa sobom pijanoga. Kad se probudio u trošnoj kućici, nije mu bio jasno zašto je tamo. Kraljevna mu je odgovorila da je rekao da ponese što joj je drago. Kralj priznaje poraz i ponovno prihvaća kraljevu za ženu bez obzira na njen stalež. I u ovoj bajci možemo vidjeti kao kralj bira najbolju, u ovom slučaju mudru, u nekim drugim bajkama, najljepšu, ali mu nije bitno je li ona kraljevna ili je sirota djevojka iz trošne kućice. Bajka daje ovime djevojčicama nadu da je bitno kakve su u duši te da je njihova pamet vrlina. Ponovno nailazimo na neizostavnu funkciju bajke a to je vjenčanje. Oni se vraćaju kući kao muž i žena, već su se prije vjenčali, ali sada je to potvrda bez tajni i laži.

5.4 BABINA BILKA

Još jedna bajka u kojoj se junakinji daje obličje životinje i roditeljima koji nisu do starosti nisu mogli imati djece, od silne želje baka želi da „okoti makar prase“. Uvodom se već ženu stavlja u poziciju očaja zato što joj je život pri kraju i da se ona kao majka nije ostvarila te da bi bila bolja kada bi makar prase imala. Rodila je baka djevojku zarobljenu u tijelu svinje Bilke. U svakoj ovakvoj bajci možemo pročitati kako je žena začetnik ideje da se roditeljima rodi dijete i da bi nam bilo zanimljivo i priča se nastavila ta joj želja biva i ostvarena. Kada govorimo o ovoj bajci baka i jest rodila svinju bajka nam dalje govori kako su se roditelji prema njoj odonsili kao prema djetetu i bez obzira na njezin izgled, bili sretni što je imaju držeći je na čistome mjestu i hraneći ju, ali nam priča ne otkriva ništa o ljubavi prema njoj pa to pretpostavljamo. Odlučili tako roditelji svinje Bilke platiti susjeda Jozu (za kojeg otkrivamo da je junak) kako bi umjesto njih čuvao njihovu malu svinju. Bilka je rasla, ali uvijek odvojena daleko od drugih svinja u štali. Odvajanjem Bilke od ostatka krda govori nam kako se ne osjeća prihvaćenom, osjeća se drugačijom. Transformacija iz svinjskog u ljudski lik se događala samo onda kada bi djevojka bila sigurna da ju nitko neće vidjeti, jednoga dana je Jozo slučajno ugledao djevojku koja je zlatnim češljem kosu zlatnu češljala. Sljedećeg dana, da bude siguran

da to nije sanjao pretvara se da spava a djevojka ne sluteći ništa izađe iz svinjske kože. Od toga dana je Jozo odlučio oženiti Bilku. Iz ovog dijela bajke se može vidjeti kako je od presudne važnosti bila fizička ljepota to jest izgled djevojke, jer se Jozo odlučuje ženiti Bilku kada je vidio kako ona zaista izgleda. Nitko drugi osim Joze nije znao tko je Bilka zapravo. Odnos između Joze i Bilke je sve samo ne običan pogotovo s gledišta Jozine majke, a tu je i svećenik i drugi sumještani koji ne sluteći ništa u nevjerici vide samo mladog čovjeka koji svinju hoće za ženu. Svinja Bilka nam ne otkriva svoje pravo lice, a pravi razlog nam bajka nigdje nije ni otkrila. Da bi nam bilo zanimljivo i neizvjesno do kraja, samo susjed Jozo i slušatelji ili čitatelji bajke znaju za ljudsko biće u svinjskoj koži. I bez obzira na Bilkin izgled svi ostali akteri bajke se prema svinji ponašaju kao prema svakom drugom čovjeku i nimalo se ne čude kada im ona pokaže da ih i razumije. Oni ostaju uvjereni da se radi o životinji. Razlog što se prema njoj ponašaju kao prema ljudskom biću „držeci se svih običaja i obrednih pravila vjenčanja“ izaziva humoristički učinak. Iako se djevojci zbog izgleda i manira smije cijelo „selo“ što izaziva bijes čitatelja (jer on zna tko je Bilka zapravo), to povećava kontrast koji nastaje kada iz svinjske kože na svršetku bajke svi ugledaju iznimno lijepu djevojku.

Ova je bajka škrta na Proppovim funkcijama, ali ih ima nekoliko. Kako je baba nedostajalo dijete „i rodi baba prase umjesto djeteta“, kada se Bilka želi preobraziti proispitiva se „Pravi se da spava, lažno zahrče....“kada ju je mladić razotkrio nailazimo na funkciju otklanja se početna nevolja ili nedostatak – „u grmu sjedi djevojka zlatnih vlasiju“ te na kraju jedna od neizbježnih funkcija je i svadba – „Najposlije dao mladima blagoslov. I pir bi još tri dana“.

5.5 ŽABICA DIVOJKA

„Žabica divojka“ je bajka u kojoj je glavna junakinja u životinjskom tijelu, u ovom slučaju žabica. U velikoj i dosad neispunjenoj želji roditelja za djetetom pa makar neka bude kao žabica, rodila se djevojka zarobljena u tijelu žabe. Prirodni instinkt žabe ju je tjerao da bude u prirodi pa je ocu nosila ručak. Odlazila je u polje jer je tamo bila u prirodnom okruženju, a pomažući majci pokazuje suosjećajnost, pogotovo prema njoj kojoj je voljela pomagati te umjesto majke išla u polje k ocu. Kako bi dokazala da je sposobna govori majci neka joj na leđa priveže lonac. Sama predodžba te scene prikazuje ju još nakaradnijom od samoga onoga što je zaista jest; žabica, a djevojka. Tek u ovom dijelu nailazimo na funkciju bajke prema Proppu, a to je nedostatak nečega junaku– „Draga moja kćerko žabice, kako biš ti išla z obedon, kad nećeš moć ni nosit, pa nimaš ni ruk s čen biš prijela lonac.“

Iako su roditelji voljeli svoju žabicu, oca je bilo sram. Kad nailazi junak, kraljević, muškarac, se provjerava, ispituje – „Ma povejte mi leh, ki god je; ako je muški bit će moj pajdaš, ako je divojka bit će moja ljuba.“, a kad otkrije da je to žaba koja lijepo pjeva doznajemo junakovu reakciju „Žabica dojde dole i još jemptut zakanta. Mladiću se srce skače od veselja“. Pjevajući jako lijepim glasom je privukla kraljevićevu pozornost i on se zaljubi u nju i htjede da postane njegova ljuba. Žabica pristade poći k njemu, ali je po nju morao poslati bijeloga konja. U ovom dijelu bajke pred nju se stavlja zadatak čije rješavanje je uvjet za dobivanje prijestolja. Kao većina junaka u bajkama i žabica ima pomagača u njezinom slučaju radi se o suncu. Tako je žabica pomoću (sunčevih) haljina koje joj je darivalo Sunce, ušla u grad i pretvorila se u najljepšu djevojku. S klasjem žita kao najljepšim cvijetom u rukama je pokazala važnost plodova zemlje i najkorisniji cvijet. Pokazala je kralju svoju mudrost pa je zbog nje najmlađi sin zavladao kraljevstvom. Iako junakinja ove bajke nije čovjek u smislu fizičkog izgleda, to je ne sprečava da postane kraljevska nevjesta. Za djevojku zarobljenu u žabljem tijelu bismo mogli reći da je pomalo neodlučna jer teži i životu u prirodi, ali i životu s roditeljima, jer želi biti korisna pomažući majci, pa čak razmišlja i o udaji. Pozornost privlači Posebno dio bajke kada žabica moli oca da ju postavi na stablo u blizini kako bi mogla glasno pjevati, te svojim pjevanjem privući publiku. Tim činom nam daje naslutiti da želi biti zamijećena ali i želi promijeniti pogled na svijet iz malo drugačije perspektive. Željna novih izazova i upoznavanja nekog drugog svijeta.

5.6 KRALJEVA KĆI VJEŠTICA

I ovoj bajci početak kreće s Proppovim funkcijama, u ovoj se radi o funkciji udaljavanja od kuće „Imao kralj kćer jedinicu koja je svaki dan obuču derala“ Mučilo je kralja zašto se to događa, a kako nije dobivao odgovor od kćeri ponudio je nagradu u kraljevstvu ako mu netko otkrije tajnu. Kralj u bajci sam zadaje zadatak ali i određuje nagradu za rješavanje istog. Nanovo i ovdje nailazimo na funkciju davanja zadatka junaku, koji sljedećom funkcijom taj zadatak ispunja. Nagrada za određeni zadatak je žena, koja nema pravo na svoje mišljenje niti na svoju odluku. Ona je usputno spomenuta te su važni likovi dva muškarca, kralj i vojnik. Tajnu mu je otkrio vojnik koji je praveći se da spava uspio pratiti kraljevnju te je shvatio kako je ona vještica i to je dokazao kralju. Kralj je vojniku kako je i obećao dao svoju kćer za ženu. U vojničkovom pronalasku, otkrivanju tajne nailazimo na nekoliko funkcija koje određuju bajku, a to su tragač pristaje ili odlučuje da se suprotstavi „sustigne djevojku, ali mu ona nestane“, junak se ispituje, provjerava „ostade sam u šumi u koju ga je ona dovela“, junak posjeduje

čarobni predmet „obuje opanke, natakne šešir, ogrne kabanicu i nestane“, junak je došao do određenog mjesta „dode na ravnicu gdje se vrazi svađaju“ Možemo li reći da je tu junak i kraljevna i vojnik. On je junak kralju jer ispunjava njegov zadatak, a kraljevna će se kasnije poniziti i prihvatiti da ju vojnik kazni kako bi se odrekla svojeg drugog ja, onoga vješticijeg iako to vješticije nije u bajci prikazano kao nešto ružno. Ona pleše na livadi i tako dere cipele. Ne radi ništa loše, nikoga ne ubija niti kažnjava. Svejedno je to „loše“ moralo biti bičem istjerano iz žene. Nakon toga možemo reći zlostavljanja, jer je kraljevana svojeglava i tvrdoglava, dolazi do funkcije vjenčanja te time se završava bajka. On ju je bičevanjem oslobodio vješticijeg i skupa su živjeli. Kraljevna postaje protivnik junaku jer ne želi priznati što radi i gdje ide, ne protivi se kazni (bičevanje) koje ju ujedno i oslobađa onog vješticijeg što ima u sebi. Žena je prikazana kao povodljiva i tvrdoglava pa nije bilo drugog načina za rješavanje problema nego batine. Vojnik, jer je bičevao i odao kraljevnin drugi život, biva nagrađen nasljeđivanjem kraljevstva.

5.7 DIJETE SA DEVET ČIRAKA

Bajka Dijete sa devet čiraka započinje funkcijom odlaska članova obitelji od kuće „Bio majstor, imao dijete za slugu, pa bi s njime odlazio u šumu po drva.“ Jednoga dana pronađu rupu u brdu. Nastavlja se funkcijom potrage „Dijete ludo uniđe u zemlju a tamo veliki podrum u njemu tri hrpe zlata, ali ne mogaše ništa uzeti osim jedne kutije“. „Dijete je u rupi pronašlo tri hrpe zlata, ali ni od jedne nije mogao uzeti ništa nego li jednu kutiju koju je stavio u njedra. Vjetar ga je izbacio iz rupe i jedva je pronašao neki grad uz more gdje je bio gladan i žedan. Prosio je i davali su mu jesti, kako je nosio sa sobom devet čiraka mislio se kako bi bilo dobro da ima i devet svijeća da ih upali tako je pronašao gdje će raditi devet dana kako bi kupio devet. U samom naslovu bajke vidimo broj devet koji prema „Rječniku simbola“ kaže „da je broj devet mjera dozrijevanja i plodnih istraživanja, a simbolizira uspješnost pothvata, dovršenje djela“ (Chevalier; Gheerbrant, 1983: 131). Znači dječak je htio imati svijeće za svijećnjake i našao je način kako da dovrši taj posao. Time je kasnije i dozrio. Kad je kupio svijeće i upalio ih odmah su se pojavile i devet djevojaka koje su igrale i pjevale sve do ponoći, a kad je došla ponoć ostavile su mu devet vreća blaga. Posjedovanje čarobnog predmeta jedna je od čestih funkcija koja se pronalazi u bajkama „Najde kutiju, a u njoj devet čiraka. Kad zaradi novce kupi svijeće i užez, a iz njih izlaze djevojke i blago mu ostavljaju.“ Posjedovanje čarobnog predmeta junaku bi najčešće davalo neku moć, koju bi netko htio preuzeti. Dječak je to pričao i za to je čuo car i došao je sa kćeri vidjeti što se zbiva. Svidjelo se caru kako dječak dobiva zlato pa je

odlučio sutradan on ukrasti od dječaka svijeće. Kad je upalio svijeće umjesto djevojaka su se pojavili Arapi koji su tukli i udarali cara i gospodu sve dok nije dječak ugasio svijeće. Nakon krađe od junaka protivnik se kažnjava prema Proppu „Ukrao car čirake, ali njemu umjesto djevojaka izadoše Arapi sa topuzima pa udri po caru i gostima.“ Ovo je jedna od rijetkih bajki u kojoj se junak ne ženi sa već spomenutom kraljevnom ili carevnom. Žena nije nikakva nagrada, ali je samo usput spomenuta u ovoj bajci. Spomenuta je u ulozi plesačica, koje nagrađuju junaka jer se o njima brine. Nemaju zadataka, pasivne su promatračice događaja, čak je i kraljevna samo spomenuta kako je došla s ocem.

5.8 DJEVOJKA U LUBENICI

Neki kralj imaše lijepu djevojčicu, tek prohodala, a ljudi dolazili da je se nagledaju. A vilinski kralj imao sina koji nije bio tako lijep, ali ga kralj odluči oženiti malom ljepoticom i naumi je odgojiti dok dorastu za ženidbu. Unajmi neku vračaru koja namami djevojčicu u vrt i ukrade ju zatvorenu u lubenicu. Držali je tako u vilinjem vrtu i zaposliše nekog mladića da nadgleda lubenicu. Kad je došlo vrijeme da lubenicu odnese kralju već je izrastao u mladića. U snu mu lubenica ispadne i otkotrlja se strminom te se raspukne, a iz nje izađe prelijepa djevojka. Reče mu djevojka da je pusti da ide svome ocu, a on neka pođe kralju. Kralj se naljutio na njega što nije donio lubenicu i izbacio ga s dvora. Dok je hodao cestom stadoše mu kola, a u njima djevojka sa svojim ocem. Povedoše mladića u svoj dvorac i on se vjenča s djevojkom iz lubenice.

Uloga žene u ovoj bajci je oteti djevojčicu (vještica), i uloga zarobljene djevojke u lubenici koja se iz zahvalnosti udaje za svoga čuvara jer ju je slučajno spasio.

U analizi funkcija prema Proppu možemo pronaći protivnika koji se obavještava o svojoj žrtvi „Vilinski kralj imao ne tako lijepog sina pa ga naumio oženiti malom ljepoticom“. Nailazimo i na žrtvu koja dopušta da bude prevarena pa time pomaže protivniku – „Namami u vrt djevojčicu i zapre je u lubenicu.“, nakon toga nailazimo na nesreću ili nedostatak se priopćavaju – „Maleni sirotan tražio posao, baba ga primi da čuva samo jednu lubenicu.“, junak se provjerava, ispituje, napada „lubenicu je morao čuvati godinama i dan i noć, čudno njemu kako lubenica ne sazrijeva.“ Junak kreće u potragu za mjestom gdje bi predmet trebao biti „odnesi lubenicu u planinu vilinskom kralju“, otklanja se početna nevolja – „otkotrlja se lubenica i puče, a iz nje izađe prelijepa djevojka.“, junaka progone – „kada vidje kralj da nema lubenice, izgrdi mladića i potjera ga.“, junak se spašava od potjere „pođe mladić žalostan, izgubi i službu i djevojku“, junak dobiva novi izgled „sinula mu sreća za okukom, stoje tamo kola, a u njima djevojka pa

ga povede u kraljev dvor“ te se junak ženi – „e, i nije on više sirotan nego bogat i ženi se s djevojkom“.

5.9 KRALJIĆ I VILA

U bajci „Kraljić i vila“ nailazimo na kralja koji je imao tri kćeri i sina. Kralj nije htio dijeliti kraljevstvo nego reče da će protjerati kćeri i samo sinu dati krunu. I u ovoj bajci nailazimo na broj tri. Ovdje otac ne želi tri kćeri, iako se broj tri smatra simbolom života, to za njega nisu ženska djeca, nego ih protjerava iz svoga kraljevstva te tu odluku je čulo cijelo kraljevstvo. Jedne noći mu dođe kralj vjetrova i uzme k sebi najmlađu kćer, druge noći kralj sunca i uzme srednju, a treću najstariju daje kralju od mjeseca. Naredi zatim kralj sinu da se ženi i on pođe u svijet tražiti sebi ženu, no nigdje ne nađe tako lijepe koja bi mu se svidjela pa ode tražiti pomoć od šurjaka. I sunce mu pokaza put do vilenskih dvora i tamo nađe mladić sebi djevojku. Pomoćnik u obliku sunca, koji pomaže junaku, u ovom slučaju muškom, dok smo već vidjeli pomoćnika sunca i u drugim bajkama, u „Pepeljuhi zavaljuhi“ pomaže ženskom junaku. Živjeli na vilinskim dvorima. Mogao je ići kud ga volja samo ne u zadnju kuću, ali mladić je bio znatiželjan pa je otvorio vrata te je tamo zatekao starca kojemu je iz usta sukljala vatra. Starac je mladića zamolio za kap vode i on mladić mu je dao. Kad se napio vode oslobodi se obruč na njemu, a on zgrabi vilu i odnese ju sa sobom. Žalostan je opet tražio pomoć, ali mu oni ne htjedoše pomoći. Ipak sam naiđe na vilu svoju, ali je bila okovana, oslobodi ju on i oni pobježe potokom. Ubrzo ga dostignu i uzme mu vilu uz riječi da mu ovaj put oprašta jer je i on njemu pomogao, ali drugi put mu neće oprostiti. Opet se požali svojim šurjacima, a oni mu dadnu šibu za nevolju. Kad je došao pred kraljevstvo ognja ugleda staricu koja mu reče da će mu pomoći, ali mora za nju tri posla obaviti. U poslu mu šurjaci pomagali i ispuni on zadatke. Ode po svoju vilu, ubi kralja ognja i vrati se u kraljevstvo vilinsko. Sestre kraljevale nebom, on podzemljem, a otac ostao sam sa svojom krunom. Iako se otac htio riješiti „samo“ ženske djece, na kraju je, rekli bismo, za kaznu ostao sam sa svojom krunom dok su njegova djeca uživala. Žene su na kraju ove bajke vladari, one su te koje kraljuju iako su udane za sunce, mjesec i vjetar. Kraljevna za kojom je brat tragao je prikazana kao usputna i poslušna iako se on za nju jako namučio i spasio je uz pomoć.

Ako pogledamo koje od funkcija možemo pronaći u ovoj bajci vidimo da započinje odlaskom, što je jako česta funkcija koja otvara bajku „I otpravi se kraljević na put iskati ženu.“, nakon toga je funkcija u kojoj se junaku izriče zabrana „Možeš ići kuda hoćeš samo u zadnju hižu nikada.“, ali po običaju junak tu zabranu krši „Ne izdrži on nego otpre vrata a tamo starac oganj

mu suklja iz usta.“ zaplet se nastavlja tako nesvjesno žrtva biva prevarena pa samim time pomaže neprijatelju „Sinko daj mi samo kap vode. I kako popije vodu obruč puče, tada ščepa ženu njegovu i odvede s vilinskih dvora.“ te protivnik jednom od članova obitelji nanosi štetu „okovanu nađe svoju dragu.“ potom junak stječe čarobno sredstvo “U nevolji ovom šibom zašibaj.“ junak se prenosi ili dolazi na mjesto gdje bi predmet potrage mogao biti. „Uplaši se kad ugleda taj grad složen od ljudskih glava.“, junak i njegov protivnik stupaju u neposrednu borbu „Konj je mrzio starca i vješticu pa pohita s kraljićem, a drugi konj na sebi kralja imaše.“, protivnik biva pobijeđen „Poskoči konj i kralja ognjenoga na zemlju hiti“, junak se spašava od potjere „pomoći ću ti ako mi tri posla obaviš“, junaku se zadaje težak zadatak „ove ćeš konje voditi na pašu, a kad sunce zađe vraćati u staju.“ i zadnja funkcija zadatak se rješava – „kraljić ostade živjeti sa svojom vilom na vilinskim dvorima“. Rijetko koja bajka ne završava svadbom, ali ova da.

5.10 MEDVJEDOVA ZARUČNICA

Rastrošni grof je imao tri kćeri. Nalazimo ponovno na brojku tri koja predstavlja plodnost i rađanje novoga, a i grof je ne tako česta uloga u bajkama, najčešće su to carevi ili kraljevi, u ovoj bajci nailazimo na grofa. Grof se volio gostiti i od toga osiromašio. Zbog gladi je išao u šumu loviti divljač. Jednoga je dana naišao na ljutitog medvjeda, koji mu je poštediti život u zamjenu za kćer. Po nju dođe mladić koji ostavi zlata i odvede djevojku. Djevojka bez pogovora ocu, rastrošnom, i lijepom mladiću radi što joj se kaže: “Hodi za mnom lijepa medvidija zaručnja!“ Majka je bila turobna, a djevojka je strepila. Otac je prodao kćer, ali je zato opet gostio sebe i druge. Iako je jedno dijete izgubio, njegovo ponašanje je normalno. Opet osiromašiše, pa u šumi ovaj put sleti orao i poštedi mu život u zamjenu za srednju kćer. Tako po nju dođe mladić i ostavi zlato za hranu, ali grof osiromaši i treći put, ali sad je otišao loviti ribe. I svoju je treću kćer obećao dati ribi koja je došla po nju, a njima i ona ostavila zlato. Više nisu bili rasipni. Tek kad je otac dao i treću kćer zapitao se što će kad ostari. I tada se spominje sin jedinac te kad je sin njihov napunio petnaest godina rekoše mu što se dogodilo. Tek nakon nekog vremena nailazimo na Proppovu funkciju gdje se jedan od članova obitelji udaljava od kuće – „idem svoje sestre tražiti“ reče mladić i spravi se na put.“ On se zaputi tražiti sestre. U bajci Kraljević i vila brat je taj koji traži pomoć od sestre, a ovdje je brat taj koji traži sestre da ih spasi. Kad je pronašao sestre, kojima je on pomogao te i on biva nagrađen lijepom djevojkom. Nađe sestru udanu za medvjeda, a on sedam dana čovjek sedam medvjed, a njegova braća orao i riba isto tako. Muževi mladićevih sestara su začarani jer im je od ljubomore što želi njihovu

sestru to napravio bik iz nekoga grada. Sedam dana su životinje, a sedam dana lijepi mladići. Nailazimo na broj sedam, broj sedam u bajkama nailazimo često kao i broj tri, ima više značenja s tim da su mu sva značenja pozitivna. Između ostalog, uzima se kao broj sigurnosti, sveukupnosti i izvrsnosti. Sedam je dana u tjednu, predstavlja jedan ciklus. Oni mu i rekoše da ih je začarao grof koji želi njihovu sestru i drži je zatočenu. Ode mladić osloboditi njihovu sestru i ponese sa sobom krljušt, orlovo pero i medvjedu dlaku kao pomoć. Vidimo ovdje kako je brat, jedini od tri sestre taj koji spašava Sestre će ostati zarobljene i bijedne, ako ne dođe muškarac koji će ih spasiti. Kod Proppa nalazimo pomagača junaku, to će ovdje kasnije biti sestrini muževi bez kojih mladić ne bi spasio sestre. Možemo reći da je i mladić pomagač sestrama, ali ne u Proppovom smislu, on ne pomaže junaku nego je sam junak. Možemo reći da je junak i pomagač i sestrama i sestrinim muževima, jer bez njegove pomoći ne bilo spasa mladićima zarobljenim u pojavama. Mladić je pomogao/spasio i djevojku za koju će se kasnije oženiti. Proppova funkcija vjenčanja je ovdje proširena jer se junak ženi, ali i njegove sestra kojima je pomogao osloboditi kraljeve iz incognita junak se ženi – poljubi mladić djevojku i ona se probudi. Mladić ispriča što je bilo i odmah se oni vjenčaju. Svi skupa svadbu imali. Otac daje djevojke za svoj život, kojeg sam upropaštava jer je rastrošan, ali je muškarac taj koji spašava svoje sestre.

6. ZAKLJUČAK

Analiziranjem hrvatskih narodnih bajki koje su uključene u ovaj rada sam zaključila da je ograničen broj tipova junaka. Možemo ih podijeliti na junake koji mogu uspjeti sami i one kojima je potrebno čarobno sredstvo. Likovi u hrvatskim narodnim bajkama su vrlo plošni, opisani jednim pridjevom na samom početku bajke i bez ikakve druge profilizacije, a od bajke do bajke ovisi u kojoj mjeri. Junacima je sve moguće, a njihovo djelovanje je fikcija. Putovanje je pokretački motiv gotovo svake bajke. Ove bajka skoro nikada ne govore o osjećajima i emocijama likova (izuzev ljubomore), pa njihove odnose tumačimo prema njihovom djelovanju. Rijetko koja bajka nam govori o odnosu muškarca i žene, pa je njihova ljubav ostaje upitna. Ženski lik kao junakinje je obično u skladu s Proppovom morfologijom „junakinje-žrtve, pa dok su jedne vrlo pasivne, druge su vrlo aktivne, odlučne, inteligentne, a nerijetko i proračunate“ (npr. „Pepeljuha zavaljuha“). Čitajući narodne bajke primijetila sam kako većinom žene (ako su glavne junakinje) prikazuju kao samostalne i mudre žene. Nikako ne kao pasivne promatračice nego aktivno sudjeluju u kreiranju svoga života. Majke su brižne, kraljevine su najčešće dobre, one koje to nisu stiže ih kazna. U hrvatskim narodnim bajkama uloga junakinje je najčešće povezana ulogom kraljevine. Od stotinu obrađenih bajki u knjizi Jozе Vrkića, glavnu ulogu imaju žene u dvadeset dvije bajke. Žene su spomenute još dvadeset pet puta ali kao vještice, domaćice, maćehе, pohlepne, poslušne, naivne, siromašne, a u ostalim bajkama spomenute su samo na kraju bajke kao nagrada junaku („...i on ugleda najljepšu djevojku i oženi se njome...“). I ovdje kao i svjetski poznatim bajkama dominiraju muškarci kao glavni junaci, spasitelji ženskih likova i aktivni sudionici zbivanja izvan kuće.

Brojna svjetska istraživanja vezana za dječju literaturu, istu sagledavaju i iz perspektive rodniх stereotipa. Potvrđuju tako da su ženski likovi puno manje zastupljeni i prikazani su kao pasivni, podređeni i brižni unutar kuće, dok su muškarcima dodijeljene herojske uloge aktivnih junaka u potrazi za srećom. U kasnijim razdobljima žene su postale nešto vidljivije, ali i dalje u sjeni muškaraca, unatoč sve prisutnijoj zastupljenosti žena u društvu. Listajući i dostupnu literaturu na našem tržištu primjećujemo da se stanje ni danas nije promijenilo pa stereotipe možemo vrlo lako uočiti. Dječje literatura samo oslikava sliku stvarnosti. Mi, prvenstveno mislim na roditelje i odgojitelje, uvelike možemo to promijeniti svojim stavom prema rodniм stereotipima te osvijestiti vlastito gledište, očekivanja ali i reakcije u vezi s ponašanjem i emocijama djece drugog spola. U svakodnevnom radu s djecom (grupno ili individualno) imati u vidu da igre, igračke, ali i ostali zajednički prostor ne razdvajamo na muške ili ženske centre za igru. U obiteljskom krugu možemo razgovarati bez stereotipa te reagirati na komentare drugih osoba

koji sadrže stereotipe poput plavo je za dečke, lutke su samo za djevojčice i tako dalje. Potaknimo djecu na osvještavanje stereotipa, jer kako im biramo zdravu prehranu za zdrav tjelesni razvoj tako trebamo voditi računa o smislu i poruci knjige te razmisliti je li ona zaista „hranjiva“ ili izražajno potiče stereotipiziranje.

7. LITERATURA:

Knjige:

1. Aranson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. 2005. Socijalna psihologija. Mate. Zagreb.
2. Barada, V. i Jelavić, Ž. 2004. Uostalom, diskriminaciju treba dokinuti. Centar za ženske studije. Zagreb.
3. Berk, L.E. 2008. Psihologija cjeloživotnog razvoja. Jastrebarsko. Naklada Slap.
4. Berk, L.E. 2015. Dječja razvojna psihologija. Jastrebarsko. Naklada Slap.
5. Bettelheim, B. 2000. Smisao i značenje bajki. Cres. Poduzetništvo Jakić.
6. Bošković-Stulli, M. 1963. Narodne pripovjetke. PSHK. Matica hrvatska. Zagreb.
7. Bošković-Stulli, M. 2006. Priče i pričanje. Matica hrvatska. Zagreb.
8. De Bovoar, S. 1983. Drugi pol. BIGZ. Beograd
9. Dworkin, A. 1974. Woman Hating. The Penguin Group. New York.
10. Hameršak, M. i Zima, D. 2015. Uvod u dječju književnost. Leykam international. Zagreb.
11. Pintarić, A. 1999. Bajke – pregled interpretacije. Matica hrvatska. Osijek.
12. Težak, D. i Težak, S. 1997. Interpretacija bajke. Divič. Zagreb.
13. Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S.A. 2005. Dječja psihologija. Jastrebarsko. Naklada Slap
14. Vrkić, J. Hrvatske bajke. 1996. Glagol. Zagreb.
15. Zlatar, M. 2007. Novo čitanje bajke: arhetipsko, divlje, žensko. Centar za ženske studije. Zagreb.
16. Bajke iz čitanke : hrvatske narodne bajke u čitankama i drugim izborima. 2006. / u obradi Joze Vrkića. Zagreb : Glagol
17. Botica, S. 2013.: Povijest hrvatske usmene književnosti. Zagreb: Školska knjiga.
18. Bošković-Stulli, M. 1991., Pjesme, priče, fantastika. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske : Zavod za istraživanje folklora,.
19. Bošković-Stulli, , 1997., M. Priče i pričanje : stoljeća usmene hrvatske proze. Zagreb : Matica hrvatska
20. Hrvatske narodne bajke. 2008. / priredila Ranka Javor. [Zagreb?] : Mozaik knjiga,
21. Juričić, D. Hrvatska bajka. Zagreb : Školska knjiga, 1993.
22. Pintarić, A. 2008., Umjetničke bajke : teorija, pregled i interpretacije. Osijek : Filozofski fakultet : Matica hrvatska, Ogranak,

23. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa Zlatni danci 3, Osijek, 15. - 16. ožujka 2001. : bajke od davnina pa do naših dana / uredila Ana Pintarić. Osijek : Pedagoški fakultet
24. Kraljevna se nasmijala : hrvatske šaljive narodne bajke. / izabrao i obradio Jozo Vrkić, 2008., Zagreb : Glagol
25. O gušteru mladoženji : ilustrirane hrvatske narodne bajke. / priredila Ranka Javor, 2003., Zagreb : Kašmir promet,
26. Vražja družba : hrvatske bajke i predaje o vilama, vješticama, vrazima, vukodlacima : >izabrano iz hrvatskoga likovnog stvaralaštva o nadnaravnim bićima>. / izabrao i obradio Jozo Vrkić, 1991., Zagreb : vlast. nakl.,

Članci u časopisima:

27. Narahara, May M., 1998., Gender Sterotypes in Childrens Picture Books, University of California
28. Mrduljaš, P.2000. Dolje kraj rijeke. Vrisak. 8/9, str. 143-155.
29. Novaković, G. 2005. Jednostavni usmeni oblici. Riječ. 11, 2, str. 144-150.
30. Pintarić, A. 2000. Putevi umjetničke bajke. Književna revija. 40, 5/6, str. 45-48.
31. Pintarić, A. 2003. Stare osječke bajke : zametci i izdanci. Književna revija. 43, 3, str. 87-98.
32. Grgurević, Ivan i Fabris, Katja 2012. Bajke i dijete s aspekta junaka, Metodčki obzori 7

ELEKTRONIČKI IZVORI

33. Ivon, K. i Vrcić-Mataija, S.: Metafora putovanja u Pričama iz davnine, Libri&Liber-2016-5(2):341-356, <https://hrcak.srce.hr/178727>, (1.6.2020)
34. Bistrić, M. i Ivon, K.: Teorijski pristupi i recepcijski učinci bajki, A/C/T/A ladertina 16/2(2019)131-146, <https://hrcak.srce.hr/237510>, (1.6.2020)
35. Lubina, T. i Brkić-Klimpak, I. Rodni stereotipi: objektivizacija ženskog lika u medijima. Pravni Vjesnik. God.30.Br.2. 2014. str.223, <https://hrcak.srce.hr/130938%20>, (1.6.2020)
36. Starčević Vukajlović, Marijana, Skriveno značenje bajki, Nova akropola za boljeg čovjeka i bolji svijet, <https://nova-akropola.com/filozofija-i-psihologija/psihologija/skriveno-znacenje-bajki/> (1.5.2020)
37. Bošković-Stulli, 1996. M. O mizoginim pričama. Narodna umjetnost, 33, 2str. 51-69., <https://hrcak.srce.hr/44909>, (1.5.2020.)

38. Botica, S. 2005. Trajno živa usmenoknjiževna baština. Narodna umjetnost. 42, str. 127-154., <https://hrcak.srce.hr/2930>, (1.5.2020.)
39. Bašić, M., 2018. "Rodni stereotipi i tradicionalne rodne uloge u bajkama".saZnanje 1:446-452., <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=681118>, (1.5.2020.)

Popis tablica

- Tablica 1. Dvadeset najčešće korištenih pridjeva za ženske i muške likove (Narahara, 1998:19)
- Tablica 2. Lista pitanja za provjeru rodni stereotipa u dječjoj literaturi (Narahara, 1998:22)
- Tablica 3. Uloge i pojava ženskih likova u knjizi Hrvatske bajke Joze Vrkica

Popis slika

- Slika 1 Bajka i dijete: <https://www.magicus.info/alternativci-i-korisnici/zanima-vas/bajka-i-dijete>
- Slika 2 Ilustracija Pepeljue zavaljuhe iz knjige Joze Vrkica Hrvatske narodne bajke
- Slika 3 Ilustracija Kažnjena kraljevna iz knjige Joze Vrkica Hrvatske narodne bajke
- Slika 4 Ilustracija Babina bilka iz knjige Joze Vrkica
- Slika 5 Ilustracija Medvidova zaručica iz knjige Joze Vrkica